

UKRASNO UPORABNI PREDMETI NA ZADARSKOM PODRUČJU U POVIJESNIM IZVORIMA OD 13. DO KONCA 16. STOLJEĆA

Ivna ANZULOVIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 739(497.5"12-15") Zadar
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 31. XII. 2006.

Ovaj rad nastavak je rada "Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. st.", a koji je objavljen u *Radovima Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (48, 2006.). U njemu, kao i u prethodnom radu, na osnovi popisa imovine (inventara), oporuka i popisa dota donosimo podatke o ukrasno uporabnim predmetima, a koji su u prvom redu vezani uz odjeću i nošenje takvih predmeta. To su: pojasevi, razne kopče, puce, medalje, krunice, razni ukrasi na pojedinim dijelovima odjeće, kao što su: vrpce od srebra, zlata ili bisera, ukrašene prsnice, oglavlja, rukavi, ogrlice itd. Ti predmeti izrađeni su uglavnom od srebra, pozlaćenog srebra, rjeđe od zlata. Ukrasi na njima napravljeni su od stakla, kosti, jantara i koralja. Kao i na nakitu i ovdje su mnogo zastupljeni biseri koje osobito nalazimo kao ukras na samoj odjeći. Od tehnika ukrašavanja zastupljen je filigran i emajl. Neke od ovih predmeta nalazimo u dostupnom i objavljenom arheološkom materijalu, pa je ovaj rad ujedno i prilog točnijoj dataciji tih predmeta.

Predmeti koji su, osim uporabne, imali i ukrasnu namjenu kao i sam nakit u užem smislu, nalazimo u pisanim izvorima iz Državnog arhiva u Zadru, kao i objavljene građe iz ovoga arhiva, osobito u posljednje vrijeme. Ove predmete u pisanim izvorima nalazimo pod različitim nazivima, ovisno o tome jesu li izvori pisani latinskim jezikom ili mletačkim dijalektom, u sljedećim oblicima: *cingulum*, *centura*, *çentura*, *zentura*, *centureta*, *cento*, *çuna*, *zona*, *zuna*, *cingulo*, *coregiam*, *passiza*, *fassa*. Ti nazivi ne samo da ovise o jeziku kojim su pisani (latinski ili mletački dijalekt), već i o samom izgledu i materijalu od kojega su napravljeni te vremenu u kojem

Ključne riječi: Zadar, izvori, ukrasni predmeti.

POJASEVI

Pojas je bio osnovni dio odjeće muškaraca i žene u srednjem vijeku. U zadarskim izvorima nalazimo ga zabilježenog od sredine 14. st., ne zato što se ranije nije nosio, nego što nemamo podataka za to ili ih nismo našli. U vremenu o kojem govorimo, tj. u kasnom srednjem vijeku i početku novoga vijeka, pojasevi se u izvorima javljaju pod raznim nazivima: *centura*, *çentura*, *zentura*, *centureta*, *cento*, *çuna*, *zona*, *zuna*, *cingulo*, *coregiam*, *passiza*, *fassa*. Ti nazivi ne samo da ovise o jeziku kojim su pisani (latinski ili mletački dijalekt), već i o samom izgledu i materijalu od kojega su napravljeni te vremenu u kojem

su nastali. Neki od ovih naziva ponekad su dijelovi pojasa, a ponekad i naziv za sam pojas, kao npr. *zona*. Iz dostupne nam literature doznajemo izgled kasnosrednjovjekovnih pojaseva u Europi, ali ne prije 1150. g. Većina ih je bila samo od glatke kože, ali neki su bili bogato izrađeni, s ukrašenim kopčama i krajevima ukrašenim metalnim aplikama od srebra, kositra i bakra. Takvi pojasevi sastojali su se od dvaju dijelova; osnovnog, koji je bio od kože ili neke tkanine, i metalnog, kao ukrasnog dijela. Postojala je posebno istkana svila ili baršun kao osnova tih pojaseva i ona se više cijenila nego kožnata. Metalne aplikacije mogle su biti posebno kupljene ili izdvojene sa starih pojaseva, ponovno stavljene na novi te tako upotrijebljene više puta. U gotičkom razdoblju aplikacije imaju tipične arhitektonske motive, ukrašene inicijale ili heraldičke znakove. S razvitkom zavjetnog zlatarstva u 15. st. pojasevi se ukrašavaju religijskim motivima i figurama svetaca. Razlikovali su se muški i ženski pojasevi. Ženski pojasevi bili su širi od muških, osim u 14. st. kada je bila moda da muškarci nose široke pojaseve preko bokova, napravljene od metalnih ploča. To je druga vrsta pojaseva slična spomenutima, ali su ovi kraći i sastoje se od metalnih debljih pločica koje izgledaju kao kutijice ili okrugli deblji medaljona. Dužina im nije bila velika, već do širine bokova, tj. nemaju onaj duži dio pojasa koji visi. Muškarci su takve pojaseve koristili i za nošenje mača. Primjer pojasa s arhitektonskim ukrasom je pojas za mač iz 1370. g. na slici poljskog kralja Kazimira III., a nalazi se u krakovskoj katedrali (sl. 1). Takav ukras tipičan je za kasno 14. st. (kod nas ih vidimo na nekim likovima sa škrinje sv. Šime, prikazanima u uskom pršnjaku preko kojega je pojas sličan tomu). Na pojaseve bi se objesili i tako nosili predmeti kao što su: vrećice s novcem, ključevi, kresiva, mačevi i noževi s koricama, očenaši (preteče moderne krunice), zvončići, a na njemački način nosile su se i skupocjene žlice. Od kraja 15. i kroz 16. st. u modi su ženski pojasevi od dragulja, bisera, zlatnih lanaca, vezanih vrpca, tordiranih ukrasnih vrpca te zakopčanih u struku od kojega je prema naprijed visio dug privjesak na čijem dnu su bile razne kutijice s mirisnim travama ili pomadama, mali molitvenici, vrećice za novac, mufovi itd.¹

Većim dijelom tako opisane pojaseve nalazimo i u zadarskim izvorima koje smo obrađivali. To se u prvom redu odnosi na pojaseve zabilježene u izvorima 14. i 15. st. Iz opisa koji se donose, osobito nekih, očito je da se sastoje od dvaju dijelova; osnovnog pojasa, koji je zapravo podloga za ukrasne dijelove, uglavnom od metala, što su drugi dio pojasa. Osnovni dio pojasa napravljen je najčešće od neke tkanine raznih boja, posebno za to otkane, npr. svile, baršuna, sukna ili je od kože (*coramo*). Taj dio pojasa naziva se u izvorima *zona*, *zuna*, *çona*, *cingulo*. Drugi dio je onaj metalni i upravo se taj često zove *centura* (iako je to naziv i za cjeloviti pojas). Najčešće je od srebra ili pozlaćena srebra i uglavnom se sastoji od pločica nazvanih *passeti*, apliciranih na *zonu* i krajeva optočenih

¹ Clara PHILIPS, *Jewelry*, Thames & Hudson World of Art, reprinted, 2004, str. 66–68; Pompeo MOLMENTI, *La storia di Venezia nella vita privata dalla origini alla caduta della Repubblica*, parte I, La grandezza, Trieste, 1973, str. 376–378; John PEACOCK, *The Chronicle of Western Costume, From the Ancient World to the Late twentieth Century*, London, 2003., str. 36–65, 217. s.v. girdle; ISTI, *Costume 1066 to the present*, London, 2006.

također metalom. Ti se krajevi u izvorima nazivaju *caui*, *capi*, *capite*, najčešće su od srebra ili pozlaćena srebra. Metalni su dijelovi bili često ukrašeni raznim likovima, premda se to u našim izvorima ne spominje. Treći dio pojasa naziva se *cauda*, što znači rep, također optočen metalnim ukrasom i to je vjerojatno onaj dulji krak pojasa koji preostane nakon zakopčavanja te visi od struka ili bokova. Najčešći naziv za cjeloviti pojas u izvorima kojima smo se služili je *centura* (s raznim inačicama kao *çentura*, *cintura*, *zentura* itd) ili *cingulo*, ali zasad ne možemo utvrditi koje su točno bile razlike među njima i jesu li uopće postojale ili su ti nazivi ovisili o bilježniku i vremenu u kojem su zabilježeni. Nekad se može zaključiti da su to dva različita naziva za isti predmete jer su potpuno isto opisani, osobito onda kad su popisani kod istih bilježnika u istom vremenu ili ako oba naziva nalazimo u istom inventaru. Iz izložene građe razabire se i više vrsta pojaseva koji su se upotrebljavali u istom vremenskom razdoblju. Jedna vrsta su gore spomenuti pojasevi, ali ni svi oni nisu bili isti. Njihova osobina je velika dužina, oko 1,5 m i velika težina metala, uglavnom srebra, kojim su bili optočeni pa im je i vrijednost bila velika te su se kao takvi često i zalagali za podizanje novčanih sredstava.² Među ovom vrstom bilo je kraćih i lakših, napravljenih s manje srebra ili nekog drugog metala. Osobito su ženski pojasevi bili lakši, imali su na sebi manje metala, neki su imali samo krajeve optočene metalom, a ostali dio bio je svila u raznim živim bojama. Na nekima su se nalazile pločice *passetti*, ali ne u velikom broju, kako je to uobičajeno na poznatim gotičkim pojasevima, gore opisanim. Stil, način izrade i tehnike ukrašavanja ovih pojaseva se uglavnom ne opisuju, a iz onoga što izvori donose, možemo saznati vrlo malo o njihovu ukrasnom dijelu. Najpoznatiji ovakav gotički pojas kod nas je nađen u jednom grobu kod Sv. Spasa na izvoru Cetine (sl. 2).³

Do sada nisu ustanovljene razlike između pojedinih vrsta ovih pojaseva na osnovi izvorne građe, pa tako ni u njihovu nazivlju. Pokušat ćemo ih dati i iznijeti bar neka svoja zapažanja o tome. U prvom redu kronološki donosimo podatke o pojasevima iz pisanih izvora te ćemo kroz taj slijed pokušati utvrditi njihove razlike ili sličnosti, kako u izgledu i materijalu od kojeg su napravljeni, tako i u nazivlju. Pokraj toga, uz svaki ćemo navesti i ime njegova vlasnika, njegov društveni i imovinski položaj.

Najstariji pojas zasad nalazimo zabilježen 1340. g. u inventaru *Dragahne*, udovice mesara Tomše iz Zadra. Izgled samog pojasa se ne opisuje, ali su s njime *bursa* i očenaši (krunica), te nekakvi *acuale* (možda igljenjak): *Item centura cum bursa I et paternostris et acuale*.⁴ Ti su predmeti vjerojatno visjeli na ovom pojasu, kako je to rečeno za pojaseve toga

² Mladen ANČIĆ, Pojasevi i druge dragocjenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama, *Starohrvatska prosvjeta*, (dalje SHP), III/22, Split, 1995., str. 115–159.

³ Stipe GUNJAČA, Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas, *SHP*, serija III, sv. 2, Zagreb, 1952, str. 228–229; Nikola JAKŠIĆ, *Nakit 14. st. u Hrvatskoj i Bosni*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (dalje: RFFZd), 23, Zadar, 1984., str. 339–340; Dušan JELOVINA, Starohrvatska crkva sv. Spasa na vrelu Cetine i groblje oko nje u svjetlu arheoloških istraživanja, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30, Split, 1990., str. 44; Magdalena DRAGIČEVIĆ, Gotički pojas iz groba nekropole Sv. Spasa na vrelu rijeke Cetine, *Etmologica dalmatica*, vol. 1, Split, 1992., str. 67–75.

⁴ Robert LELJAK, *Inventari fonda Veličajne općine Zadarske, 1325.–1385.*, svezak 1, Zadar, 2006., str. 52.

vremena u Evropi. U ovo vrijeme imamo popis robe iz 1346. g., zadarske trgovkinje *merçarie Fumiçe Saluaagnele*, žene Julijana,⁵ u kojem je zabilježen velik broj pojaseva i to pod dvama nazivima: *çinguli* i *çinture*, a što je dokaz da je među njima postojala razlika. Iz popisa stvari vidi se da je to bila trgovačka radnja koja je imala uglavnom galanterijsku robu, premda S. F. Fabijanec kaže da je vidljivo da je njena djelatnost bila prodaja raznih tkanina, posebno luksuznih i od sukna. Međutim, možemo zaključiti suprotno da je takvih tkanina bilo malo (uglavnom su to razna pamučna i lanena platna) te da se u trgovini uglavnom nalaze: pojasevi, noževi, igle, ženske kapice *scufie*, rukavice, torbice ili vrećice (*burse*), krunice, razne šljokice, tj. kuglice ili loptice od srebra ili zlata koje su se stavljale i nalazile na odjeći koja je možda i njezina, a ne za prodaju. Posebno se ističu ukrasne vrpce pod raznim nazivima, kao i razne mirodije (klinčić, šafran) itd. Ovdje nisu točno odijeljeni njezini osobni predmeti ili dijelovi odjeće od onih koji su bili za prodaju, pa se ne može zaključiti jesu li haljine koje se spominju bile za prodaju ili njezino osobno vlasništvo. Očito se ovdje radi o pojasevima manje vrijednosti kada su bili dostupni u takvim trgovačkim radnjama, a ne specijaliziranim ili zlatarskim. Predmeti izrađeni od zlata nisu osobito bogati ni česti, osim vrpca koje se spominju u velikom broju i različitih su vrsta. U trgovini se, doduše, prodaje prstenje i naušnice, ali od bakra, a ne od vrjednijih metala. Iz opisa pojaseva koji su zabilježeni pod nazivima *çinguli* i *çintura*, ne može se zapaziti neka velika razlika među njima. *Çinguli* bi trebali biti laganiji pojasevi, u prvom redu od tkanine, ukrašeni svilom ili sličnim, s manje metala, a *cinture* su teže, s više metala. S. F. Fabijanec, koja donosi ovaj inventar, smatra da su *cinguli* vrsta ženskog *remena*, a za *centure* kaže samo da su *remeni* te da je *Fumica* imala 189 *cintura* od tkanine, 66 od tučenog kositra i 24 mala komada za djecu, a *çingula* 148 komada. S time se ne možemo složiti jer se i *cingulima* nazivaju u drugim izvorima muški pojasevi, kao što je npr. u inventaru Tome Colutiija iz Cingola, kancelara i javnog bilježnika Splita iz 1434. g.: *Item cingulum vnum de coramine cum argento ab homine*, a u kojem je pod istim nazivom zapisan i ženski pojas: *Item vnum cingulum de sirico a donna cum virga aurea texta cum argento superposito cum vna corniola ligata in anulo*.⁶ Iz ovoga se primjera vidi da muški i ženski pojas dolaze pod istim nazivom *cingulum*, samo što je kod muškog pojasa srebro aplicirano na koži, dok je kod ženskog na svili, a kako ćemo kasnije vidjeti, i u zadarskim primjerima nalazimo slično. Iz samog teksta Fumičinog inventara ne vidi se neka razlika, jedni i drugi su sličnih osobina. Tako među *cingulima* nalazimo četiri izrađena svilom, a druga četiri koncem, a ima ih koji su *inplumbati* i *firitati*, što znači da su obloženi ili optočeni olovom i željezom (što je čudno). Na isti način opisani su i neki pojasevi koji dolaze pod nazivom *cintura*. Za neke se od *çingula* uopće ne kaže od kojeg su materijala napravljeni, nego se samo navodi njihova boja.

⁵ ISTO, str. 70, 79; Inventar je objavila i Sabine Florence FABIJANEC, Dva trgovačka inventara kao pokazatelji ekonomskog i kulturnog života u Zadru u XIV. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 25, Zagreb, 2003., str. 93–131, 117.

⁶ Mladen ANČIĆ, Inventar splitskog kancelara i javnog bilježnika Tome Colutii de Cingulo, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 47, Zadar, 2005., str. 142, 143.

Neki cinguli su žuti, crni, bijeli, a osobito puno ima crvenih. Isto tako, u inventaru su i cinture izrađene svilom i cinture sašivene od svile, ali i cinture od tučenog kositra, i to pet tuceta. Dječji pojasevi su cinture i cinturite, male, crvene (*ruse*). Tu je i jedan pojas za koji se samo kaže da je od srebra: *Item çitura I d'arçentu*. Među pojasevima koji se ovdje nazivaju centure, trebalo bi istaknuti one crne, napravljene od kosti, a bilo ih je devet komada, kao i četiri na *çuni*, podlozi od svile, ukrašene kostima. (*Item çinturita I di sida uerdi laurada dosu; Item çinture di çune di sida laurade dosu III; Item çinture nigre laurade d' osu VIII*).⁷ Do sada u izvorima nismo naišli na pojaseve od kosti, osim ovoga podataka, ali prilikom arheoloških istraživanja na položaju Crkvina, u Galovcu, nađen je u jednom grobu niz pločica od kosti, koštana kopča i jezičac od pojasa. Koštane pločice, koje su služile kao aplikе, izrađene su u obliku stiliziranog križa jednakih krakova, za koje se smatra da su bile brončanim zakovicama pričvršćene na pojas, tj. aplicirane duž kožnatog dijela pojasa. Rekonstrukciju toga pojasa donosi J. Belošević, voditelj ovih istraživanja.⁸ Pitanje je jesu li tako izgledali i pojasevi koje je prodavala Fumica, jer se detaljnije ne opisuju i možda nisu toliko bogato bili ukrašeni i izrađeni koštanim dijelovima poput ovoga pojasa iz Galovca. Iako se izrada i ukras kod drugih pojaseva ne opisuju, a što ćemo kasnije vidjeti, možda ipak možemo zaključiti da je upravo ovaj kupljen u Zadru kod ovoga trgovca. Ako i nije, svakako nam je podatak dokaz da su se u ovo vrijeme nosili i mogli naći u zadarskim trgovinama pojasevi s koštanim aplikama (premda se o izgledu i eventualnom ukrasu tih aplikа ovdje ništa ne govori), a ne samo s aplikama od metala, a što ujedno pridonosi točnijoj dataciji spomenutog pojasa. Trgovci su mogli nabaviti pojaseve izvan Zadra, ali postoje podatci da su se i izrađivali u samom Zadru.⁹ Kasnije, u drugoj polovici 16. st nalazimo zabilježena jednog zadarskog izrađivača pojaseva iz porodice Mogorović, prilikom spomena imena njegove udovice Katarine (*Catherina relicta quondam miser Simonis centurarii cognomenato Mogorouich habitatis Iadre*).¹⁰ Slijedi pojas iz 1355. g. koji je pripadao pok. Radoslavu Ljubavcu, a njegov ga brat Petar sada potražuje od kćeri mu Lucije. Taj se pojas tada spominje pod nazivom *cingulum*, a o njegovu izgledu ništa ne doznajemo jer se samo navodi da je od srebra (*Unum cingulum argenti*).¹¹ Spor oko toga pojasa nije bio riješen ni nakon 22 godine jer ga Petar ponovno potražuje 1377. g., ali

⁷ R. LELJAK, *Inventari fonda Veličajne općine zadarske*, str. 75, 76, 79; S. F. FABIJANEC, nav. dj., str. 108, 109, 113, 114, 117.

⁸ Janko BELOŠEVIĆ, Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta «Crkvina» u selu Galovac kod Zadra u 1999. godini, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 29, Zadar, 1990., str. 237, tab. XV i XVI; ISTI, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora*, 18–19, Zadar, 1997., str. 329, sl. 18.

⁹ Nada KLAJČIĆ – Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar, 1976., str. 536.

¹⁰ Državni arhiv Zadar, (dalje DAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje SZB), Horatius de Marchetis, B. I, sv. 1, 1567.

¹¹ R. LELJAK, *Andreas condam Petri de Canturio*, bilježnički zapisi 1355.–1536., svezak, II, Zadar, 2003., str. 24–26.

tada nešto više doznajemo o samom izgledu jer se kaže da je to muški pojas od bijeloga srebra težine 46 unča, a što je težina oko 1371,3 g (*Vnam centuram argenti albam ab hominem*).¹² Naziv *cingulo* u ovo vrijeme češće se upotrebljava za pojaseve od tkanine, tako Ratko Dragošević, stanovnik Zadra ostavlja svojoj ženi Jeleni jedan pojas pod nazivom *cingulum*, napravljen od svile (*et vnum cingulum laboratum de sirico*).¹³ Pod nazivom *cingulus* popisano je krajem 14. st. šest pojaseva u inventaru kirurga Frane pok. Davida iz Riminija.¹⁴ To su sljedeći pojasevi: *Item cingulus vnus argenti deaurati smaltati cum tesuto serici de grana ponderis vnciam trigintaduorum*; *Item cingulus alius argenti deaurati cum tesuto de serico de grana cum cultelino et vagen a fulcitis de argenti deaurato ponderi et totum vnciam trigintaduorum*; *Item cingulus vnus argenti deaurati ad usum muliebris cum tesuto de seta rubea et cum duobus cultelius et vagen a fulcitis argento albi ponderis et totum vncia viginti*; *Item cingulus vnus parus ad puerum de argento smaltato cum veludo de grana ponderis vnciam septem*; *Item cingulus vnus paruus ad usum puerum argenti albi et panno rubeo ponderis vnciarum duorum cum dimidio*; *Iem cingulus vnum argenti deaurati cum tesuto de serico blauo ponderus vnciarum trium quinquagintaunium ponderi et in totum*. Zanimljivo je za ove pojaseve da se s metalnim dijelom, koji je uglavnom od srebra ili pozlaćenog srebra, navodi i onaj dio pojasa koji je od tkanine (*cum tesuto*). Ovdje je to svila za muške i ženske pojaseve, ali od dva mala dječja jedan je od baršuna, a drugi od sukna (*panno*). Tako je na prvom mjestu pojas od svilenog grimiznog tkanja na kojemu su ukrasi od pozlaćena srebra, ukrašeni emajlom i težina čijeg je srebrnog dijela iznosila 32 unče ili 953,99193g., što je poprilično za nošenje oko pojasa, ali i kao vrijednost. Na popisu su i dva pojasa na kojima su obješeni noževi. Za jedan se navodi da je muški, a drugi ima dva nožića koji su za ženski pojas. Tu je još jedan, također od grimiznog svilenog tkanja s metalnim dijelom od pozlaćena srebra, s jednim nožićem u koricama, obložen pozlaćenim srebrom što sve zajedno teži također 32 unče. Imamo još jedan ženski pojas, također od svilenog crvenog tkanja, težine 20 unča, što je oko 596,244 g. U inventaru su i dva mala dječja pojasa, jedan od grimiznog baršuna i srebra, ali ukrašen emajlom, te je njegova težina bila mnogo manja od pojaseva odraslih i iznosila je sedam unča (203.857g). Drugi dječji pojas je od bijeloga srebra na tkanju od crvena sukna i težine samo 2,5 unča (72.806 g). Tu je još i pojas od pozlaćena srebra na modrom svilenom tkanju, težine čak 51 unču, što je 1520.424 g. Nožići koji se ovdje spominju, osobito ženski, vjerojatno su britve (kujice) koje su se u ovom kraju prije četrdesetak godina mogle vidjeti za pasom starijih žena odjevenih na tradicijskih način. Ukrašene srebrene britve na lancu, kakve su nam se sačuvale u muzejima, uglavnom su iz

¹² SZB, P. Serčana, B. II, sv. 12.

¹³ DAZd, SZB, P. de Serčana. B. III, Testamenti, str. 25.

¹⁴ DAZd, Curia maior civilium Iadrensis (dalje C. M.), kutija I, sv. II, F. 2, str. 35'; Vidi o tome i u radu Emil HILJE, Nekoliko bilješki o zadarskom zlatarstvu XIV. stoljeća, *Radovi Zavoda HAZU u Zadru*, 38, Zadar, 1996., str. 47.

19. st. jer su bile dio svečane tradicijske odjeće, a u inventarima pisanim mletačkim dijalektom nalazimo ih kroz 17. i 18. st. pod nazivom *britole*.

Vidimo da su neki pojasevi bili prilično teški i da ih, kao takve, i nije bilo lako nositi, a osobito kad su na njih bili obješeni pojedini spomenuti predmeti. Možemo iz ovoga zaključiti da su ženski pojasevi bili lakši, što je i razumljivo.

Iz opisa pojasa zadarskoga arhidakona Krševana iz 1370.¹⁵ vidi se da je naziv *centura* upotrebljavan ponekad samo za onaj metalni, aplicirani dio jer se izričito kaže da je *zentura* na tkanini i da je s ukrasima od srebra: *Item vna zentura super vno tesuto a persona ipsius, cum cortis stampis de arçento*. U njegovom inventaru nalazi se još jedan pojas pod istim nazivom. Tu je još jedna *centura* za koju se samo kaže da je od srebra i koja je u zalogu, a pripadala je gospođi *Cicinduli* pok Artića: *Item vna zentra de arcento que est done Ziçindule condam Artichi, que est pignori*. Da je *centura* metalni dio pojasa, a *zona* tkanina na koju se stavlja *centura*, vidi se i iz opisa pojasa Stane Radoje iz Zadra, iz 1381. g. Donosi se pod nazivom *zona* i od crvene je svile, ali se za nj kaže da je bez *centure*: *Vna zona sine cintura de sirico rubeo*.¹⁶ Pojas je zanimljiv jer se u njegovom opisu vidi očita razlika između *zone*, koja je ovdje od svile i *centure*, koja je od metala.

Inventar zadarskog patricija Krše pok. Lovre Civalčija iz 1395. g. donosi četiri pojasa pod nazivom *centura*: dva su ženska, mala, od pozlaćena srebra, treći također, pod nazivom *centuretum* s nekakvim kopčama, a četvrti je muški pojas od srebra (*Item due centure muliebris parue argentate et deaurate; Item vnum centuretum cum aliquibus fibeis argente deauratis; Item vna centureta argentea virilis caselarum*).¹⁷ Velik broj pojaseva zabilježen je u zalozima fonda *Curia maior civilium Iadrensis* u Povijesnom arhivu u Zadru, gdje su zapisani pozivi za otkup založenih predmeta, a na koje je upozorio E. Hilje, ali kako i sam kaže većina njih se uopće ne opisuje, samo je navedeno da su od srebra ili pozlaćena srebra te njihova težina, važna prilikom zalaganja. Navodi da ih ima ukupno osamdeset i šest, od čega četrdeset bez ikakvog opisa.¹⁸ Među ovim založenim pojasevima istaknut ćemo neke koji se ističu opisom. Kao zalog 1396. g. založila je Perina pok. Damjana Varikaše kod magistra Antuna, krojača više predmeta između kojih i jedan zanimljiv pojas. To je *centura* napravljena od srebra sa slovima na crnoj osnovi *çona*, sve zajedno založeno za 15 dukata: *vna centura argenta facta cum literis super vna çona nigra*. Za tih petnaest dukata založen je i jedan ogrtač *varnaca* od skrleta, jedan ženski plašt kojim se pokrivala glava, *cappa*, također od skrleta i šalica od srebra. Srednjovjekovni pojasevi, kao što smo rekli, mogli su biti ukrašeni i inicijalima pa vjerojatno i nekim natpisima, kao što se to nalazi na prstenju. Kao primjer takvog gotičkog pojasa s natpisom koji se nalazi na pločici na kraju pojasa, ukrašenoj emajlom i na kojoj je grb obitelji Malatesta iz Riminija, jedan je pojas s otoka Eubeje u Grčkoj, a

¹⁵ R. LELJAK, Inventar fonda Veličajne općine zadarske, str. 221.

¹⁶ ISTO, 313.

¹⁷ DAZd, SZB, V. B. de Firmo, B. I, F. III/1, Inventar, 3. VIII, 1395.

¹⁸ E. HILJE, nav. dj., str. 44, 49.

čuva se u British Museumu (sl. 6). Smatra se da pripada mletačkom zlatarsvu 15. st.¹⁹ Također 1392. g., kao zalog nalazimo jedan ženski pojas od srebra s dva ženska nožića i jedan mali ženski pojas od pozlaćena srebra, a što je sve zajedno založeno za trinaest dukata (*Vna centura de argento a donna vn par cultellinorum a donna vna centurecta de argento aurato a donna pro ducatis XIII*).²⁰ Među založima je i pojas zabilježen 1397. g. ser Nikole de Sloradisa, muški, od srebra i ukrašen emajlom: *pro vna centura smalta de argento ab homine et vna cadenella de argento pro libris...*²¹

Marin pok. Mihovila Mekše iz Kotora založio je kod Andrije iz Ankone, građanina Zadra (*Marinus q. Michael Mexe de Cataro kod Andree q. Nuti de Ancona ciuis ladre*) 1377. g.²² više predmeta, između kojih se nalaze i dva pojasa. Jedan je srebrni pozlaćeni, a drugi od bijelog srebra bez ikakvog detaljnijeg opisa. Vjerojatno se ovdje radi samo o onom metalnom dijelu: *Primo vnam centuram argenti auratis et vnum nappum argenti album de liga soldi uetis ponderi octo marcarum et vnum unicum. Item sex nappos argenti auratos et triginta duos botonos argenti albos et vnam centuram argenti alba de liga di octo unce poderi septem marcarum et trim vnice*. Godine 1378. ser Petar Ljubavac i ser Ludovik Matafar bili su zadovoljni kad su primili od ser Kolana pok. Jakova Matafara stvari koje su bile kod njega, između kojih i jedan ženski pojas od pozlaćena srebra te jedan muški, srebrni. Sve zajedno je težilo 66 unča tj. 1967,6083 g (*Stampas XLI argenti; Vnam centuram argentei auratam a dona, Vnam centuram argentei albam ab homine ponderis in soma vnca LXVI I/1.*, tu je i jedna krunica od bisera *Item unam coronam perlarum*).²³ Ni pojasevi iz inventara zadarskog zlatara Pribislava iz 1391. g. ne opisuju se ništa detaljnije. U njemu se nalaze dva pojasa pod nazivom *centura*, a u opisu se samo kaže da su od srebra, jedan težak deset unča (298,122 g), a drugi tri unče (89,436 g), što i nije neka velika težina za pojaseve (*Item vna centura argentea ponderis onziarum X; Item vna zentura argentea ponderis onziarum III*). Prema tome su njegovi pojasevi dosta lakši od gore spomenutog.²⁴ U kući krbavskih knezova, za koju se kaže da je pokraj samostana sv. Platona (Sv. Dominik), među srebrninom krbavskog kneza Karla Kurjakovića 1387. g. nalazi se i petnaest komada srebra s pojasa, tj. njegove osnove, na kojoj je bilo aplicirano to srebro, a koja je ovdje nazvana *çona* (*pecias quindecim argenteos a çona*).²⁵

¹⁹ 7000 Years of Jewellery, London, 2006., str. 144, sl. 329.

²⁰ DAZd, Curia maior civilium Jadrensis (dalje C. M.), kutija (dalje k.) I, sv. II/3, str. 50, 4. IX. 1392.

²¹ ISTO, 30'. 13. IV. 1397.

²² DAZd, SZB, P. Serçana, B. II, sv. 8, str. 25'–26.

²³ DAZd, SZB, P. Serçana B. II sv. 12. str. 7, 21. VII. 1378.; *Ser Petro Lubalis et ser Lodouichus de Matafaris fuit confessus habuisse et recepisse a ser Colano q. Iacobi de Matafaris res infrascriptas quos dictus Colanus habuerat a dicto Lodouico*.

²⁴ *Miscellanea*, Zadar, 1950.–1952., II–IV, str. 23.

²⁵ DAZd, SZB, A. de Rivignano, B. II, sv. IV, str. 66'–67.

Najbolji primjer izgleda ovih srednjovjekovnih pojaseva iz anžuviskog vremena, pokraj onih iz inventara kirurga Frane pok. Davida iz Riminija, pružaju nam opisi pojaseva iz inventara Mihovila, suknara iz Zadra, iz 1385. g.²⁶ U tom inventaru razlikuju se muški i ženski pojasevi imenovanjem i opisima. Tako se ženski pojasevi sastoje od centure koja je na zoni, ali se ne kaže od kakvog materijala je zona, već se samo navodi njezina boja: boje krvi, modra, zelena, šarena. Na muškima se ne spominje zona, čak se za neke i kaže da su bez zone. Možda su neki od njih druga vrsta muškog pojasa što se nosio nisko, preko bokova i bio je samo od metalnih pločica. Jedan muški pojas koji se također naziva centura je star i puknut na zoni i na repu, a nalazi se na šarenoj zoni, ima svoje krajeve i rep, ali bez srebra. Viseći dio pojasa (rep) na dva mjesta ima Mihovilov grb, kao što grb ima i spomenuti pojas s Eubeje. Tu je i jedan pojas boje krvi s krajevima ili završetcima i repom (*cauda*) od pozlaćena srebra, a čiji rep ima težinu jedne unče (*Item zona vna sanguinea cum capite et cauda argenteis de auratis cuius cauda pondus vncie vnius*). To su pravi gotički pojasevi kakve u to vrijeme nalazimo u Europi i koje smo opisali na početku ovog rada.

Dva srebrna pojasa imala je u inventaru 1402. g. i Pava iz zadarske patricijske obitelji *de Sloradis*, ali o samom izgledu i ukrasu na njemu ništa se ne govori (*Due centure de argento*).²⁷ Dva pojasa, zabilježena u inventaru također zadarskog patricija Mafeja Zadulina iz 1404. g., zabilježeni su kao *cingulum*. Jedan se sastoji od crne svile i srebrnih ukrasa *passetis*, a što su vjerojatno pločice aplicirane na osnovnom pojasu od svile (*Item vnum cingulum de seta nigra cum passetis de argento*), dok je drugi od crvene svile s pucama od bisera (*Vnum cingulum de seta rubea cum botonis de perlis*).²⁸ P. Sella u latinsko – talijanskom rječniku za riječ *passetum* kaže da je to talijanski *fermaglio*, te donosi primjere iz 1365. g. za pojas *cum pasetis rotundis*, 1389. g. *cum pasettis sexaginta quinnque de argento*, 1431. g. *cum passetis*.²⁹ Tihana, žena Damjana *Calcine* u inventaru iz 1411. g. ima pojas pod nazivom *zantura* koji se sastoji od *zone* od crvene svile na kojoj je *zantura* od srebra, tj. srebrni dio pojasa: *vnam zanturam de argento super zona de seta rubea ponderis unciorum quindecim cum dimidio*.³⁰ Težina srebrnog dijela, tj. sama centura iznosila je 15,5 unča, a to je 462,08984 g.

U usporedbi s nekim založenim pojasevima to bi bio pojas manje težine, također u usporedbi npr. s pojasevima koje donosi M. Ančić, a koji su imali težinu od 43 unče i 63 unče.³¹

²⁶ Jakov STIPIŠIĆ, *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385.*, Zadar, 2000., str. 42, 43, 44, 50.

²⁷ DAZd, SZB, V. B. de Firmo, B. II, sv. II, br. 46.

²⁸ DAZd, M. C. B. II, br. 98.

²⁹ Pietro SELLA, *Glossario latino italiano*, Studi e testi 109. sv. *passetum*, centura.

³⁰ DAZd, SZB, T. Prandino, B. III, 254.

³¹ Mladen ANČIĆ, nav. dj., 153, 154.

Često se puta imućniji oporučitelji u svojim oporukama sjete svojih sluškinja ili im sprema opremu prilikom udaje (dota). Tako pojedini dijelovi odjeće ili novac prijeđu u njihovo vlasništvo. Tako zadarski svećenik, primicer Filip 1414. g. ostavlja sluškinji Ljubi svoj srebrni pojas i sve naušnice koje ima, a kad se uda traži da joj se dade četrdeset libara: *Item reliquit Liube seruiciali sue ... et vnam suam centuram argentem et cercellos omnes quos habet.*³²

Pokraj ovih opisanih i ukrašenih pojaseva postojali su i obični, kao npr. oni koji su popisani 1415. g. među potrepštinama Vlaha stočara u Grusima (danas dio Briševa) koji na čuvanju drže svinje zadarskog patricija Filipa Matafara. To su pojasevi koji su na sebi imali vrećice pod nazivom *scarsella*, inače je u izvorima češći naziv *bursa*: *centuram cum scarsella.*³³ Veliki broj vrećica pod ovim nazivom nalazimo i kasnije u trgovačkom inventaru Alojza *de Alvise* iz 1538. g., a bile su od kože, veluda i *de restagno.*³⁴ Danas je taj naziv sačuvan u značenju džepa u nekim mjestima zadarskog kraja, u oblicima: *skašela* (Novigrad, Vrgada), *škašela* (Rivanj), *škaršela* (Bokanjac). Te kese opisuje i Petar Zoranić u *Planinama* u glavi XIV. ili kako ih on naziva – mošnje od laneće kožice u kojima su sklopive drvene žlice s ručicom od čista kositra, a koje su visjele niz bedro katunara Vlaha na Velebitu.³⁵

Ovi predmeti zabilježeni su na samom početku 15. st., uglavnom nakon smrti njihovih vlasnika, pa možemo reći da su bili u upotrebi u drugoj polovici 14. st., ako ne i ranije. Pojasevi su se nosili i u prvoj polovici 15. st. jer ih nalazimo u inventarima sredinom tog stoljeća i kasnije, a po opisu u izvorima bili su isti ili slični ovima, ranije spomenutima.

Godine 1437. u oporuci magistra Ivana, sina Ratkova, brijacha iz Zadra spominje se pojas koji je kod njega za 12 libara založila Marica Segatina, časna sestra u samostanu sv. Marije u Zadru. Taj se pojas ovdje naziva *coregiam*, od srebra je i na grimiznoj zoni: *Vnam coregiam de argento super zona rubea in grana pro dictis XII libra parvoum.*³⁶ U nekom popisu iz 1439. g. zabilježen je pojas od srebra pod nazivom *centura* čija je vrijednost procijenjena na tri libre: *Vna centura darzento stima libara 3.* U istom popisu jednako su procijenjene i tri ženske košulje zajedno.³⁷ Zatim, tu je inventar Pavla Venturina iz 1447. g. u kojemu su dva velika pojasa pod nazivom *zona*, a to je zapravo osnovni dio pojasa, koji je ovdje od kože: *Item duas zonas curaminis magnos.*³⁸ Među nakitom koji se nalazi u kutiji za dragocjenosti, popisano 1465. g., a pripadajućem

³² DAZd, SZB, A. de Rivignano, B. V, 84', 1414.

³³ DAZd, C.M, k. II, sv. 5. str. 95', 15. X. 1415.; To su bili sljedeći Vlasi: *Radaç Stoymilich, Juraj Ulatcouich, Martinus Butcouich, Juanussus Zuitcovich.*

³⁴ DAZd, SZB. P. Bassanus, B, II, 31. I. 1538.

³⁵ Petar ZORANIĆ, *Planine*, Zagreb, 1988., glava XIV, str. 148.

³⁶ DAZd, SZB, J. q. Ostoja, B. jedina, sv. III/3. str. 49–49'.

³⁷ DAZd, SZB, J. q. Ostoya, B. jedina, sv. 6. str. 15.

³⁸ DAZd, M. C. 103.

majci plemkinje Peruče, kćeri Ludovika Detrika, što ga ona kao legat ostavlja svojoj nezakonitoj sestri Luciji, između ostaloga se nalaze i dva pojasa od svile, obložena ili ukrašena srebrom. Jedan je veliki, a drugi mali: *Item duo cinguli de seta quarnti argento vnum maius et aliud minus*.³⁹ Iz inventara Šimuna pok. Filipa Matafara iz 1449. g. doznajemo kako su izgledali dječji pojasevi. Na njima se ponovno javljaju aplikacije pod nazivom *pasiti*. Dječja odjeća nije se razlikovala od odjeće odraslih, tako i ovi pojasevi imaju velike sličnosti s dosad opisanima. Ovi pojasevi su uski, jedan (*centura*) je s dvanaest pločica, a drugi, pod nazivom *centurita*, na crvenoj je osnovi (*zuna*) s trinaest pločica od pozlaćenog srebra (*Vna centura da puti strita cum 12 pasiti in tuto. Vna centurita sula zuna rusa cum pasiti 13 darzento indora strita*).⁴⁰ I za ranije spomenute dječje pojaseve u opisima se naglašava da su uski, ali nemaju velik broj ukrasnih pločica, za razliku od ovih koji, čak u usporedbi s pojasevima odraslih, imaju veći broj nego neki ovdje navedeni. Izgled samih pločica i njihova veličina nam je nepoznata. Vjerojatno su te pločice, tj. aplikacije bile manje nego one na pojasevima odraslih. Pokraj toga treba naglasiti da je drugi mali pojas s pločicama od pozlaćenog srebra, što nije baš često ni za mnoge pojaseve odraslih, ali je razumljivo s obzirom da je iz inventara jedne od najmoćnijih zadarskih patricijskih obitelji koja je, osobito kroz 14. st., imala velike zemljišne posjede.⁴¹ Godine 1476. Antun *Gregori* ostavlja svojoj nećakinji Nikolini jedan srebrni pojas u vrijednosti četiri dukata: *Item reliquit Nicoline nepoti sue filie dicti Jacobium cingulum argentum valore ducatorum quattuor*.⁴² Pojas se naziva *cingulum*, a zona se ne spominje, nego samo srebro. Možemo zaključiti da je nije ni bilo, ali je pitanje je li se sam takav pojas, sa srebrnim dijelom, nosio. Iz istog vremena je i pojas iz godine 1477. iz čijeg se opisa vidi da ima podlogu crvene boje i da je ukrašen srebrom *...vnum cingulum rubeum argentum fulatum*.⁴³ Godine 1493. feudatar Vrane Ivan Pavlov iz Firence u inventaru ima dva pojasa pod nazivom *cento* iz čijih se opisa vidi da su vrjedniji po materijalu od kojeg su napravljeni kao i po samoj i izradi, tj. ukrasu i tehnici ukrašavanja. Jedan od njih je zlatni s krajevima i sedam pločica od srebra: *Cento doro cum sui caui et paseti 7 de arzento*. Na ovom pojasu ne spominje se posebno *zona* ili podloga, ali iz opisa se može zaključiti da je *cento* isto što i *zona* i da je bila od zlata, te da su na taj zlatni dio aplicirani dijelovi od srebra. Drugi pojas je zeleni, ali se ne navodi materijal od kojeg je *cento* napravljen, s krajevima i petnaest velikih pločica izrađenih u emajlu: *Cento verde cum sui caui de arzento et paseti 15 grandi lavoradi di smaldo*.⁴⁴ Godine 1495. u inventaru pok. ser Petra Polečića nalaze se u zalogu pojasevi, tj. ukrasi od srebra s pojaseva ili za pojas, kao i njihova težina i vrijednost u librama. Jedan je s crnog,

³⁹ DAZd, SZB. N. Benedicti, B. II, sv. I/6, 7. VI. 1465.

⁴⁰ DAZd, SZB. I. Calcina, B. VIII, sv. IV, 21. V. 1449.

⁴¹ Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*, Zagreb, 1977., str. 124.

⁴² DAZd, SZB, G. de Bosco, B. VII, str. 123.

⁴³ DAZd, SZB, G. de Bosco, B. VII, str. 138, 27. X. 1477.

⁴⁴ DAZd, M. C. B. II, br. 120, 2. I. 1493.

a drugi s crvenog pojasa te je naglašeno da je onaj crveni izrađen na starinski način (*alla antigua*). Iako nam opisi ne pružaju neku razliku među onim modernijim i onima starijima, očito je razlika među njima postojala. Prvi je težine jednu unču i $\frac{1}{4}$ karata, a što je 29,864005 g, drugi je težak pet unča. Treći pojas je uski, crni, težine $1\frac{3}{4}$: *per l' arzeno, el fornimento de vna centura negra vnca 1\frac{1}{4} carati li passeti, per fornimento de vna centura rossa alla antigua peso 5\frac{1}{8} vnche 45 lira 11.14, per fornimento de vna centura negra stretta peso marche 1\frac{3}{4} .. 1/3. ... 70. l. 6.12.* Zatim se spominje srebro za jedan stari crveni pojas: *... per arzeno d' vna centura rossa vecchia pesano in tutto vnca 4\frac{1}{8} ... 70 l. 15. 1.1.* Tu je i deset pločica (*passeti*) na krajevima jednoga muškog pojasa *per passeti el cauo d' vna centura d' homo peso vnca 2. ... 65 ... l. 6. 10.*⁴⁵ Zanimljivo je da se jedan pojas ser Petra Polečića nalazi u popisu zaloga u inventaru Petra Tresse, a založen je zajedno sa srebrnom vilicom za šest libara. To je pojas pod nazivom *centura* od crne svile na kojoj je pet srebrnih aplikacija ili pločica i na kojem su veliki srebrni krajevi (*Item vna centura de seta negra fornita de arzeno cum 5 passeti cum caui grandi de la comissaria quondam ser Piero Pollecich cum vno piron de arzeno per lire sei.*)⁴⁶ U inventaru iz 1498. g. Ivana, sina Vga de Bartolomeisa nalazi se još jedan pojas pod nazivom *cento*. To je muški dugi pojas na crvenoj tkanini, izrađen po starinsku s krajevima i širokom kopčom od srebra i s 12 pločica, te s jednim srebrnim lancem na kraju (*Vn cento da homo longo ala antiga de tella rosso cum cauo, e fiuba largi darzeno et cum passeti 12 darzenti cum vna cadenella darzeno in cauo.*)⁴⁷ Po svemu se vidi da je to starinski pojas kakav se nosio kroz 14. st. i da su ga smatrali starim, tj. nije bio više u modi. Možemo, dakle, reći da iako po opisima često izgleda da nema razlike među onima iz 14. st. i ovima s kraja 15., vidimo da su bili drukčiji. U istom inventaru je i drugi ženski pojas od grimiza s dugim krajevima od srebra i sedam pločica, također sa srebrnim lancem na kraju: *Vna centura da dona longa de cremexe cum caui longi darzeno et passeti 7 darzeno cum vna cadenella darzeno in caui.* Čudan je pojas u inventaru Grgura Podestića, mornara iz Zadra iz 1499. g. jer je od kože, ali izrađen, tj. ukrašen svilom: *Item vna centura de curame lauorada cum seda.* Zajedno s njime je i jedna krunica: *Item vnao fil de patenostriis de coralo cum segno li d' arzeno vn.*⁴⁸

Na samom prijelazu stoljeća nalazimo inventar zadarskog trgovca Matija Ostojinog iz 1500. g. Taj nam je inventar zanimljiv jer donosi veliki broj predmeta s hrvatskim nazivima, a koji su ovdje uglavnom u zalozima i čije nazive smo obradili u radu *... dictum materna lingua...*⁴⁹ U tom inventaru su tri srebrna pojasa s krajevima od srebra, ali u više boja, što se vjerojatno odnosi na osnovu od koje je pojas napravljen,

⁴⁵ DAZd, M. C. B. II, br. 122, 29. V. 1497.

⁴⁶ DAZd, SZB, J. F. Raymundus, B. jedina sv. V. (1487.–1516.), inventar, br. 1.

⁴⁷ DAZd, M. C. B. II, 123, 1498.

⁴⁸ DAZd, M. C. B. II, sv. II, br. 124, 11. VI. 1499.

⁴⁹ Ivna ANZULović, ... dictum materna lingua..., *Zadrška smotra (Domaća rič, 9)*, 1–2, Zadar, 2006., str. 95–121.

iako se ne spomnje: *3 centure de arzeno de chauui de arzeno de piu coloris*.⁵⁰ Inventari koji potječu sa samog početka 16. st. i iz njegove prve polovice imaju uglavnom muške pojaseve od baršuna, ukrašene srebrnim pločicama. U inventaru svećenika Jakova Miganovića koji je bio rektor crkve sv. Duha u podgrađu Vrane, a koji je bio načinjen 1505. g., nalazi se pojas pod nazivom *zona* od crnoga baršuna obložen srebrom: *Item una zona veluti nigri suffultum argento*.⁵¹ U inventaru iz 1518. pojasevi dolaze pod nazivom *zento*; jedan i drugi su od crne svile i sa srebrom, ali je jedan muški, a drugi ženski: *Vno zento di seda negro fulcito di darzeno da homo, Vna zenta de sida negra fornida darzeno da dona in pegno da s. Tomaso Spingaroli*.⁵² Ovo nam je također dokaz da su se muški i ženski pojasevi razlikovali, iako po opisu iz inventara izgledaju potpuno isti. Godine 1520. zabilježen je muški pojas pod nazivom *centura*, također od crnoga baršuna, sa završetcima ili krajevima optočenima srebrom: *Vna centura de homo de ueludo negro cum caui de arzeno*.⁵³ U objavljenom inventaru Ivana *de Ciprianisa* iz 1528. nalaze se dva pojasa, *centure*. Jedan je stari, od crnoga baršuna, opremljen srebrom, s četiri pločice i drugi, također stari, od crnoga baršuna s pet srebrenih pločica: *Vna centura de veludo negro vechio fornida de arzeno noua passeti 4; Vna de veludo negro vechio fornida de arzeno passeti 5*.⁵⁴ Slične pojaseve imao je i *miser Matija de Mirco* (Mirkov) iz Zadra u inventaru iz 1535. g.⁵⁵ To su dva pojasa, oba od baršuna; jedan od crnog, a drugi od crvenog: *Vna centura de veludo negro fornito d 'arzeno da homo con passetti 13 fube e capo; Vna centura de veluto rosso senza fiuba, capo, e passeti otto darzenti*. Za crni se kaže da je muški, opremljen je srebrom, ima 13 pločica, kopču i krajeve, dok se za drugi navodi da je bez kopče, s osam srebrenih pločica. Svakako je u ovom inventaru zanimljiv ženski pojas koji se se naziva *centura*. Ovdje nalazimo osnovu od zlata, nazvanu *cento*, što je bila tkanina ili koža kod ostalih pojaseva. Pojas je opremljen srebrom, ima pločice, tj. aplike, i duge krajeve. Izrađen je *alla perusina* i nalazi se u zalogu (*Vna centura da donna con cento doro fornida darsento cum passeti et capi longi, laora alla perusina dissi esser in pegno*). Zanimljivo je što je ukras, tj. metalni dio, izrađen na način *alla perusina* (vjerojatno je ta tehnika ukrašavanja dobila naziv po gradu Perugia). Pitamo se je li to isti način na koji su izrađena zlatna zrna na ogrlicama, a koja su i danas poznata u tradicijskom nakitu kao peružine tj. zlatna ili srebrna i pozlaćena srebrna zrna ukrašena filigranom i granulacijom. Nešto kasnije smo takav ukras (*alla perosina*) našli u Zadru i u inventaru K. Spirondela iz 1570. g., na glavicama ukrasnih igala.⁵⁶ *Peružini* se od 17. st

⁵⁰ DAZd, M. C. B. II, sv. II, br. 126, 18. III. 1500.

⁵¹ DAZd, SZB, J. de Montefèrati, B, jedina, sv. 5, br. 25.

⁵² DAZd, M. C. B. II, sv. II, br. 130, 1518.

⁵³ DAZd, M. C. B. II, br. 131, 1520.

⁵⁴ *Miscellanea*, II–IV, str. 56.

⁵⁵ DAZd, SZB, J. Mazzarellus, B. IV, sv. III, 11. VI. 1535.

⁵⁶ I. ANZULović, Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. st., *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, sv. 48, Zadar, 2006., str. 211.

često javljaju u izvorima kao zrna ogrlice.⁵⁷ U inventaru zadarskog plemića Grgura Fanfonje iz 1531. nalaze se dva pojasa pod nazivom *centura* i oba su ženska: *Item vna centura da dona ala antiga, de veludo verde dala dita; Item vna centura rossa streta da dona, lauora con seda.*⁵⁸ Starinski pojasevi provlače se i kroz 16. st. Tako u inventaru Franice, udovice ser Tome *Masentinija* iz 1537. g. imamo dva stara pojasa koji se ovdje nazivaju *centure* s pripadajućim im pločicama od srebra. Jedan od njih je poderan: *Item dui centure antique, con li sui passeti di arzente, vna delle quelle e rota.*⁵⁹ Tada su takvi pojasevi bili stari ne samo zbog poderanosti, nego i zbog vremena u kojem su nastali. Međutim, i dalje ih nalazimo u inventarima.

U inventaru Tomazine, žene Jurja Kašića, paškog i ninskog plemića i kćeri Frane Venture iz 1569. nalazi se jedna zlatna *centura* čija je ukupna vrijednost (zlata i izrade) sto velikih dukata ili 640,3 lire: *Vna centura di oro once come dissero 1/4 karati noue a lire sessanta quatro l' onza et per fattura come dissero lira 44. 4 in tuto ducati cento tre grossi sie ual Lira 640.3.* *Centurama* se nazivaju i pojasevi Sladoja Milanovića iz 1570. g., premda nisu od metala, već je jedan od grimizne svile, napravljen na hrvatski način, a drugi od platna, na turski: *Vna centura de seda cremesina alla crouata; Doi centure lauorade di tella alla turchesa.*⁶⁰ U inventaru D. Spirondella iz 1570. ima više pojaseva, ali različitog nazivlja. Tu su: *centura, centuretta, zona, passiza i fassa.* Dva uska mala pojasa dolaze pod nazivom *centuretta*. Za jedan se navodi i naziv *zona*, ima deset komadića, pločica ili broševa (*brocha*) od srebra: *Vna centuretta stretta ditta zona con i caui d'arzeno et con diese pezzetto broche poche d'arzeno imbrocadi, suso dissero essere in pegno.* Za drugi se kaže da je dječji, poderan, ukrašen aplikama od srebra u obliku broševa (*brochetta*), te da ima krajeve od srebra: *Vna centuretta da putti stretta rotta, fornida d'arzeno con undeso brochette d'arzeno con il suo uaso grande da basso, in tutto caui numero sessante cinque.* *Centura* je i dugi muški pojas od sivkastog *celandala*. *Vna centura da homo de cendal longa rouana usada.* Prvi puta se javlja i naziv *passiza* za pojas od bijela konca za djevojčicu: *Vna passiza da putta de aze bianche.* Ovaj naziv će biti uobičajen za pojas u sljedećim stoljećima. Tu je i jedna *fassa*, a što je vjerojatno povoj za dijete, od tanka platna, izrađen svilom i zlatom: *Vna fassa da putti di tela sotil lauorada con seda, et oro.* Pojas od tkanine je i ženska *pasizza* od grimizne svile: *Vna pasizza da donna de seda cremesina usada.* U izvorima se i dalje javljaju pojasevi pod nazivom *centura*. Mogu biti samo od tkanine, tj. svile i slično, ali ima i onih od svile ukrašenih srebrom. U doti Mire, kćeri magistra Jerolima Gašparovića iz Zadra, 1570. g. nalazi se također pojas pod nazivom *centura*, iako bez metalnih dijelova. Od zelene je svile, napravljen na turski način: *Item una centura de seda uerde alla turchesca.*⁶¹ Margarita

⁵⁷ ISTA, Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima, *Zadarska smotra (Domaća rič, 8)*, 4–6, Zadar, 2003., str. 110, 111.

⁵⁸ DAZd, SZB, P. Bassanus, B. II, 21. I. 1531.

⁵⁹ DAZd, SZB, P. de Bassanus, B. I, inventari.

⁶⁰ DAZd, SZB, N. Drasmileus, B. IV, sv. IX, 17. XII. 1570.

⁶¹ DAZd, SZB, H. de Marchetis, B. I, sv. IV, str. 26.

Vranka, kći Helene Vranke i Šime Bolčića iz Knina, stanovnica Zadra, u svojoj oporuci ima jedan uski pojas od crvene svile, gdje se naziv *cingul* izjednačava sa *zonom*: *cinguli seu zonam*. Oporuka Margarite *Vrancha filia Helena Vranche et q. Simeone Bolcich de Tnina habitatrix Iadre: Item cinguli seu zonam quandam strictam sericam rubeam*.⁶² U njezinom inventaru iz 1573. g. samo je jedan pojas sličan onomu s kraja 15. st. Grgura Podestića, ali pod nazivom *centura*. Od kože je i ukrašen, tj. izvezen grimiznom svilom: *Vna passiza de corame laurada de seda cremese in vn faccioletto*.⁶³ Pojasevi su mogli biti izvezeni i oslikani. I u 16. st nalaze se, npr. u Engleskoj u razdoblju vladavine Henrika VIII. (1509.–1547.),⁶⁴ oslikani pojasevi pod nazivom *girdle*, kao i ranije, na kraju 13. i u prvoj polovici 14. st. Javljuju se ženski vezeni i oslikani pojasevi, muški, oslikani i od kože, muški i ženski izvezeni pojasevi, a na kojima su bili obješeni i zvončići.

U inventaru Jakova Bogavčića iz 1546. g. nalaze se ženski pojasevi. Jedan je od svile, sa zlatom, krajevima i šest pločica od pozlaćena srebra, kao i drugi, također ženski, ali od kože, izrađen crvenom svilom i zelenim koncem od lana. Tu je i jedan srebrni završetak ženskog pojasa: *Vna citura da donna de seda e oro vecchia capi darzenti dorati, et 6 passeti darzento dorati. Vna centura da donna de cuoro laora de seda rossa, verde fil de lin di la ditta Cathussa ... donato el lui dala madre*. A na početku *Vno capo de centura da donna darzento*.⁶⁵ Zatim u doti pok. Izabele, žene Petra Tutovčića, koju on dijeli na četiri kćeri, nalazi se i jedan ženski pojas od crnoga baršuna sa zelenom podstavom, opremljen srebrom i s 14 srebrnih broševa: *Vna centura de dona di ueludo negro fodra di uerde fornida d'arzeno con broche numero 14 d'arzeno*.⁶⁶ Ovdje se ne spominju krajevi optočeni srebrom. Prema tome, pojasevi koji se pojavljuju krajem 16. st. pod nazivom *pasiza*, nisu stari srednjovjekovni pojasevi optočeni i više ili manje ukrašeni srebrom, već su izrađeni od neke tkanine, najčešće svile. Na kraju donosim pojas iz inventara obitelji Fanfonja iz 1639. g., također zabilježen pod nazivom *pasiza*, a što je u to vrijeme uobičajen naziv za pojas. Međutim, u njemu prepoznajemo stari kasnosrednjovjekovni pojas (*centura*) koji se čuva kao vrijednost u obiteljskoj riznici, jer je izrađen po starinski i obložen srebrom: *Vna pasiza alla antica quarnida d'argento*.⁶⁷

Ovakvi pojasevi spominju se u izvorima i u drugim dalmatinskim gradovima. Navest ćemo primjer iz Korčule. Sredinom 15. st. u inventaru dobara Antonija Radetića u Korčuli⁶⁸ (pokraj spomenutog iz Splita), nalaze se dva pojasa pod nazivom *centura*. Jedan je kožnat muški, mali, s kopčom (*fluba*) i krajevima te sa sedam pločica (*pasetis*),

⁶² DAZd, Š. Budinić, B. III, br. 259, 15. IX. 1573.

⁶³ DAZd, SZB, Š. Budinić, B. II, sv. VII, Inventar, 12. XII. 1573.

⁶⁴ John PEACOC, *Costume 1066 to the Present*, London, 2006., str. 11, 22, 24, 26, 27, 43.

⁶⁵ DAZd, SZB, I. Mazzarellus, B. IV, F. VIII, inventar, br 3, 4. X. 1546. *quondam Iacobi Bogaucich*.

⁶⁶ DAZd, SZB, H. de Marchetis, B. I, sv. IV, str. 41'–43'.

⁶⁷ DAZd, SZB, G. M. Benvenuti, B. II, inventari.

⁶⁸ DAZd, Arhiv Korčule, kut. 8, sv. 11, sveščić II, *Spisi bilježnika Ivana Millioni 1442.–1445., 1443., 65'*.

bez navođenja od čega su (*Centura i de coro ab homine parua cum fluba, et capite et septe pasetis*). Drugi pojas je ženski, ljepše izrade i materijala jer je na grimiznoj svili i ima kopču, krajeve te samo jednu pločicu izrađenu od emajla. *Item centura vna a dona de sirico de grana cum fluba, capite et vnum pasetis laborata cum smaltis*. Ovakvi pojasevi nosili su se ne samo u dalmatinskim gradovima, već i kod bosanskih velikaša, što se vidi iz pojaseva koje je položio u Dubrovniku vojvoda Sandalj Hranić Kosača. Jedan je pozlaćeni lanac, *veriga pozlakjena*, a ostala četiri su slična gore opisanim pojasevima jer se sastoje od dva dijela, onoga od baršuna, svilene tkanice ili kože i druga dva deblja (uznosita), pozlaćena: *Pojasi uznositi pozlakjeni dva, a druga dva niska, od kjev dva na velutu a jedan na črleni koži a jedan na svjelni tkanici*.⁶⁹

U Splitu je u 15. st. zabilježena vrsta pojaseva za koji se kaže da su bosanski: *centure bosgnese d'arzeno*.⁷⁰ Mislimo da identifikacija ovih pojaseva s onima nađenima kod Sv. Spasa nije prihvatljiva,⁷¹ jer upravo pojaseve kakav je onaj iz groba kod Sv. Spasa, nalazimo u ovo vrijeme u zapadnoj Europi i našim dalmatinskim gradovima. Epitet *bosanski* govori o nekoj njihovoj posebnosti koju ne možemo utvrditi. Pojas sličan našem iz groba kod Sv. Spasa potječe iz Venecije i datira se oko 1350.–1370. g. (sl. 3).⁷² Dužina mu iznosi 177 cm, a našega 155 cm. Dok naš ima ukupno 69 pločica – četrdeset pačetvorinastih i dvadeset devet četvrtastih, sa slike se vidi da ih ovaj ima puno više te da se sastoje od rozeta i nasuprotnih dvostrukih ljljana, kao i osam pačetvorinastih pločica s prikazanim likovima. Krajevi pojasa su također srebrni, s kopčom na kraju, a na njima je u trima gotičkim monoforama prikazana po jedna ljudska figura, uokolo ukrašena lišćem koje jako slični onomu s našega pojasa. Ovom je pojasu, za razliku od našeg, sačuvana vunena otkana osnova. Još je jedan pojas sličan našem, datiran u 15. st., što se čuva u British museumu (sl. 4), a potječe s otoka Eubeje u Grčkoj. Smatra se venecijanskim proizvodom (Eubeja je od kraja 14. st do 1470. g. bila pod Mlečanima, kad je potpala pod Turke).⁷³ Zanimljivo bi bilo izvagati dijelove pojasa čuvana u HAS-u i tu težinu usporediti s težinama koje se spominju u izvorima. Kako su izgledali pojasevi što u izvorima dolaze s oznakom *bosanski*, iz opisa nije nam poznato. Možemo samo reći da je njihova glavna osobina što su izrađeni od srebra, imaju veliku težinu pa time i vrijednost. Međutim, to ne može biti ono po čemu se razlikuju od ostalih, jer je to osobina i većine drugih pojaseva iz ovoga vremena. Ovi pojasevi su za bilježnike dalmatinskih gradova bili *bosnaski* jer su se vjerojatno po nečemu razlikovali od pojaseva u njihovim gradovima, što ih ovdje donosimo. Isto tako, u Šibeniku nalazimo u 15. st. više pojaseva napravljenih na njemački način, a iz škratih opisa ne možemo zaključiti u

⁶⁹ Ljubo STANOJEVIĆ, *Stare srpske povelje I*, Beograd – Sr. Karlovci, 1929., str. 334.

⁷⁰ Cvito FISKović, Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini, *Izdanja Muzeja grada Zenice, Radovi sa simpozija «Srednjovjekovna Bosna i Evropska kultura*, Zenica, 1973., str. 173.

⁷¹ N. JAKŠIĆ, nav. dj., str. 337.

⁷² C. PHILLIPS, nav. dj., str. 67, slika 51.

⁷³ *7000 Years of Jewellery*, London, 2006., str. 142, sl. 326.

čemu se oni razlikuju od ostalih.⁷⁴ U zadarskim izvorima rijetko se spominju predmeti izrađeni na bosanski način, kao što je to slučaj u Splitu ili Dubrovniku.⁷⁵ Za primjer donosimo bosanski mač iz inventara Marice Rušević: *Item vnus scutus bosnensis*.⁷⁶ U šibenskim inventarima također nalazimo i njemačke pojaseve, ali bez ikakvog opisa.

Pojasevi kroz 16. st. također se sastoje od tkanine ili kože te metalnih pločica i krajeva, pa se po tome ne razlikuju od onih iz 14. i 15. st., ali nam je nepoznata njihova stilska izrada. Međutim, u usporedbi sa sačuvanim pojasevima izvan Hrvatske i likovnim prikazima možemo zaključiti da to nisu isti pojasevi kao oni iz druge polovice 14. st. (sl. 5, 6). To se vidi i po broju aplika koje više nisu gusto, jedna do druge aplicirane duž pojasa, a ni ukras na njima više nije jednako stiliziran. Javlja se aplikacije i u obliku broševa, a ne samo pločica. Moguće je da među njima ima i onih starijih stilskih osobina, osobito kad su to popisi inventara ili založeni pojasevi, ali je pitanje jesu li se i nosili kao takvi budući da više nisu bili u modi, s obzirom da se u inventarima za neke i kaže da su napravljeni na starinski način. Sada su puno uži (za razliku od 15. st.) i imaju rjeđe postavljene ukrase u obliku malih rozeta ili glavica i stegnuti su u struku budući da se s renesansom promijenio i kroj haljina. Kroz 16. st. u Europi se nalaze i ovakvi pojasevi, ali ima i drukčijih koji više nisu na *zoni*. To su elegantniji pojasevi, više ukrasne uloge, sastavljeni od povezanih broševa ili rozeta ukrašenih biserima i dragim kamenjem, raznih vrsta i boja, često međusobno spojenih jednim ili dvama nizovima bisera ili napravljenih u obliku lanaca, tordirane vrpce (sl. 7, 8). Takav se pojas u Engleskoj nazivao *girdle*. Kopčali su se u struku na način da je duži dio visio naprijed, a na kraju toga visećeg dijela, na samom vrhu, bio je bogato ukrašen privjesak, također od bisera, dragog kamenja – *pompon*, tj. ukrasna kita od svile, mirisne kutijice, kutijice za pomade, novčanici, tj. vrećice, muf, kakve nismo mogli prepoznati u našim izvorima iako je moguće da su to oni koji se opisuju bez zone. Bili su od srebra. Krajem 14. st. nalazimo pojaseve i od pozlaćena srebra, zatim srebra i emajla, a neki imaju natpise i grbove. Na njima su krajem 14. st. zabilježene kopče, a tada se već javlja i baršun, premda će biti češći od kraja 15. st. U inventaru Mihovila, suknara izgleda da se pokraj dugih pojaseva nalaze i oni od čista metala koji su se nosili na bokovima, a kakve nalazimo prikazane na nekim likovima sa škrinje sv. Šimuna. Pločice pod nazivom *passeti* javljaju se prvi puta 1405., a od kraja 15. st. i kroz 16. st. osobito su učestale, kada se, također sve češće, na njima spominju i kopče. Od samog konca 16. st. pojas u Europi izlazi iz mode.

Što se tiče arheološkog materijala, zaista je čudno da je kod nas nađen samo jedan ovakav pojas, a vidimo o kojem se mnoštvu radilo. Je li uzrok tome njihova vrijednost zbog koje se nisu ostavljali na pokojnicima, iako su bili sastavni dio odjeće ili je tome neki drugi razlog, preostaje istražiti.

⁷⁴ DAZd, Stara šibenska općina, bilježnik V. Karatus, 16/II, Inventar iz 1454. g.

⁷⁵ Cvito FISKOVIĆ, nav. dj., str. 173.

⁷⁶ DAZd, SZB, A. de Rivigniano, B. V, br. 12, 1404.; Inventar Marice, udovice Tome Ruševića, građanina Zadra.

PUCE I KOPČE

Razne puce i kopče bile su sastavni dio odjeće pa su uz uporabnu imale i ukrasnu namjenu. Puce u izvorima nalazimo pod nazivima: *botonos*, *botonis*, *botoncinis*, *botonzellis*, *maspilis*, *tondini*, a kopče kao *asole*, *azole*, *maite*, *maete*, *magiette*, *fiube*, *flubee*. Danas se u govorima zadarskoga kraja upotrebljava talijanizam *botun* i *puca*. Godine 1553. nalazimo zabilježen hrvatski naziv *zaponac* u glagoljskoj oporuci Marice Orović iz Iža: *Pušćam sinu Jurju a (1) pokrvaču i d (5) zapon(a)c...* Oporuka je objavljena bez talijanskog prijevoda što su ga takve oporuke dobivale u kancelariji zadarskih knezova, gdje su bile pohranjene. Našim uvidom u taj prijevod utvrdili smo da su zaponci isto što i na talijanskom *bottoni*: *Laso á Zorzi fiol vn fazuol da testi, et cinque bottoni*, dakle danas hrvatski puce.⁷⁷ Međutim *zaponac* nije jedini naziv za talijansku riječ *bottone* ili mletačku *boton* u to vrijeme, jer u hrvatskim tekstovima nalazimo još *putac* i *puce*: ... *i dva puca od srbra da se prodadu (.e due botoni d'argento)*; *2 puca srebrena ki su u tastementu (Due botoni di argento)*; *Jedna ječerma brtulac putac 17. (Vna gecerma di bortolazo con botoni di argento numero 17; Jedna ječerma vinova putac serebra 30. Vna gezerma paonaza con botoni di argento para 30.)*.⁷⁸ Pitanje je kako su točno izgledali ti zaponci i je li postojala razlika između zaponaca i puca, tj. putaca, jer zaponci su isto što i sponje ili kopče. Iako se negdje upotrebljava i glagol *zasponjiti* a odnosi se na puce tj. botune *zasponjiti botune*, pokraj *zabotunati se*, *zapucati puce*. Kao primjer navodimo nazive u Novigradu, gdje se danas za hrvatski naziv *puca* upotrebljava talijanizam *botun*, a naziv *puca* je sačuvana samo kod starijih ljudi u nazivu dječje igre *igrati na puce* (mlađi *igrati na botune*). Za tu igru i danas stariji kažu da su kao djeca *s robe materi bekili botune* kad bi je stavila sušiti. *Zaponac* je i dio prednje noge janjca (*papršnjak*) s kojim se poprečno zatvori tj. zapne trbušni dio prilikom pečenja na ražnju. Prema akademijinom rječniku *zaponac* je a. ženski naprsnik – *fascia pectoralis*; b. spona, kopča, ukras na rukavima lat. *humulas*, stoga se pitamo jesu li svaki *bottoni* u izvorima koje donosimo isto što i puce ili to mogu biti i kopče.

Prvi puta zabilježene puce imamo 1292. g., i to od zlata i jantara, u oporuci Marije, kćeri pok. Stjepana *de Madija* koja ostavlja svojoj sestri Stani 11 jantarnih puca (... *unam scaletam de perlis cum botonis de auro. Item... et undecim meos botonos de ambro*).⁷⁹ Kroz 14. i 15. st. puce su najčešće bile srebrne, ali vrlo često i biserne, osobito kroz 14. st. U Europi su kroz 14. st. puce znale biti jako sitne, kao košćice voća. Bilo ih je i od manje vrijednih materijala: drveta, kosti, mjedi, dok su skupocjenije puce bile od srebra, zlata i jantara.⁸⁰ Među zalozima koje je 1377. g. založio Marin pok. Mihovila *Mexe* iz Kotora kod Andrije pok. *Nutija* iz Ankone bila su i tridesetdvije puce od bijeloga

⁷⁷ *Miscellanea*, 73, i DAZd, SZB, Oporuke kancelarije zadarskih knezova, B. I, br. 70, 12. I. 1553.

⁷⁸ I. ANZULović, Oporuka i inventar svećenika glagoljaša don Ante Burmetića iz Nevidana na otoku Pašmanu iz 1764. g., *Zadarska smotra (Domaća rič, 7)*, 1–2, 2001., str. 133, 142, 146, 149, 152, 154.

⁷⁹ Mirko ZJAČIĆ, SZB, I, str. 68.

⁸⁰ Laura COCCIOLo – Davide SALA, *Atlante illustrato della Moda*, Colognola ai Colli (Verona), 2001., str. 91.

srebra: *et triginta duos botonos argentos albas*,⁸¹ dok u inventaru Krše Lovre Civalalija iz 1395. nalazimo četrnaest bisernih puca pod nazivom *botoni: Primo botoni quattodecim perlarum*. Pod nazivom *maspilis* godine 1405. u inventaru Mafeja Zadulina nalaze se dvije vrste velikih puca, izrađenih od srebra i bisera: *Item vna tunica viridi a femina cum maspilis de argento; Item vnum par cordellarum cum quatro maspilis de perlis; Item triginta nouem maspili de perlis; Item triginta quatuor maspili de argento albi*.⁸² Srebrne puce nalazi se na ženskoj zelenoj tuniki, dok je, posebno, trideset i devet puca od bisera i trideset i četiri od bijela srebra. Zanimljivo je da su tu popisane i dvije vrpce, u paru s četirima bisernim pucama. Dragocjenije puce nisu samo posjedovali plemići i bogatiji građani. Nalazimo je i kod običnih pučana, pa i onih podrijetlom iz zadarskog distrikta. Tako 1407. Rada, kći Ambroza iz Murvice i žena Blaža iz Skradina, stanovnica Zadra ostavlja svojoj nećakinji Mandici, a kćeri njezina brata Škrapa (*filie Scrapa*) četrdeset srebrnih pozlaćenih puca, kada dođe u zakonitu dob: *Item reliquit Mandice nepti sue filie Scrapa suprdicti quadriginta suos botonos argenteos deauratos, si eam ad etatem legitimam peruenire contigerit*.⁸³ Ako bi umrla prije te dobi, traži da se puce izvuku i predaju njezinim komisarima, a to su svećenik Ratko Makandić iz crkve sv. Spasitelja i postolar Dragoslav pok. Krše, građanin Zadra. *Thiana*, žena Damjana iz Zadra 1411. g. također ima odjeću s bisernim pucama: *vnam gonella et amicto nigra et rubea cum botonis de perlis*.⁸⁴ Iste godine Klara, sluškinja Stošije iz Zadra, kći Radoslava Miloševića *de Scrisiçich* (selo Križić između Murvice i Crnog) prima od Blaža, muža pok. Stošije, koja joj je ostavila neke stvari u svojoj oporuci, između ostaloga i jednu tuniku od zelena sukna sa srebrnim pucama: *vnam tunicam de rasa viridi cum botonis de argento*.⁸⁵ Stana, žena ser *Zanina* iz Zadra 1423. g ima na svojoj odjeći velik broj puca od bisera i srebra: *... vnam tunicam di pano blauo cum botonis de perlis triginta sex; ... vnam tunicam de pano morello cum XXXVI botoni de argento cum bustis de frixio*.⁸⁶ I ovdje se puce nalaze na tunikama. Jedna je od modra *pana* i ima trideset i šest bisernih puca, a druga od mrkog *pana*, također s trideset i šest puca, ali od srebra, s oplećkom *de frixio*. Takve su puce bile u nizu, vrlo gusto prišivene na prednjem dijelu odjeće koja je pripijeno stajala uz tijelo ili na uskim rukavima, uglavnom od zapešća do lakta. Zanimljiva je oporuka iz 1436. g. Lene, udovice Jakova, mornara iz Zadra (*Lena relicta q. Iacobi marinarii de Iadra*), jer nije riječ o plemkinji. S druge strane vidi se na koji način je ta odjeća prelazila i nosila se i u drugim krajevima jer Lena ostavlja odjeću s pucama svojoj nećakinji ili unuci (*nepti*), ženi Ivana, nastanjenoj u Veneciji, a iz opisa se daje zaključiti da je to narodna odjeća. Naime, sačuvane ženske tradicijske suknje na

⁸¹ DAZd, SZB, P. Serčana, B. II, sv. 8, str. 25–26.

⁸² DAZd, M. C. B. II, br. 98.

⁸³ DAZd, SZB, A. de Rivignano, B. V, opo. br. 62, 1407.

⁸⁴ DAZd, SZB, T. Prandino, B. I, 10. V. 1411., str. 254.

⁸⁵ DAZd, SZB, T. Prandino B. I, F. 3. str. 212.

⁸⁶ DAZd, SZB, T. Prandino, B. III,

zadarskom području imaju donji dio (krila) od *carze*, a gornji (oplećak) od *pana*. Isto je tako i njezina zelena *vestura*, tj. suknja-haljina dijelom od *carze* (danas na zadarskom području to je vrsta nestupanog tkanja od laganije vune, na dvije niti, tj. platneni bod, iako se iz nekih srednjovjekovnih izvora dađe zaključiti da je *sarza* isto što i *svila*), a dijelom od *pana* (svita, čoha) sa srebrnim pucama teškim jednu unču, a što je 29,812248 g., te jednog para rukavića od modrog *pana*, s malim, ravnim pucama od srebra na njima (*Item reliquit Catarine sue nepti uxor Iohanes habitatrici Venetis vnam vesturam partem de sarza et partem de panno viridi cum vna vncia botonorum de argento et vnum par manechetorum de panno turchino cum botoncinis planetis qui sunt super dictis manechetis de argento*).⁸⁷ Tunike s pucama nalazimo i u oporukama iz druge polovice 15. st. Tako Mila, žena Ivana *de Venetis caporalis Antonini Batifero* 1474. g. ostavlja tuniku od ljubičasta *pana* sa srebrnim pucama, a koju ima na svome tijelu: *Item unam tunicam suam quam ipsam testatrix habet a suo dorso de panno paonacio cum suis botonis argenteis*.⁸⁸

U već spomenutom inventaru feudatara Vrane Ivana Pavlova iz Firenze, iz 1493. g., veliki je broj različitih puca od srebra, što se razlikuju po obliku, izradi i veličini. Tu je 48 srebrnih puca, ukrašenih ili izrađenih, ali se ne navodi kojim načinom, možda filigranom. Slijedi 20 okruglih puca, također od srebra, 30 malih srebrenih puca pod nazivom *botonzelli*, 101 okruglih, malih, od srebra: ... *48 botoni di arzento laurati, 20 botoni de argendo tondi, 30 botonzelli de arzento piculli; 101 tondini de argento piculli*.⁸⁹ Iz istog su vremena i puce u oporuci Šimuna, sina pok. Ivana zvana *Zec*, iz 1493. g., a koji ostavlja sluškinji Stani jedan par rukava od latinskog *pana* s jednom pucom od srebra: *Vnum parum manicarum Stane fanule eius de panno latin cum vno botone de argento*.⁹⁰ Isto tako, u oporuci iz 1494. g. gospođe Mande, žene Jurja bačvara, ima par rukava od *saie*, sa sedam malih puca od bisera i *bavele* (sirove svile), a koje ostavlja svojoj sestri Leni.⁹¹ U ovoj se oporuci prvi puta javljaju puce od tkanine, tj. *bavele*. Godine 1487. u svojoj oporuci Radoslava, žena Pavla Skorobića, stanovnika Zadra ostavlja dvije haljine. Ona koja je od zelena *pana*, ima na sebi dvadeset i pet srebrenih puca: *dui gonelle a dona, vna de panno viridi cum botone XXV de argento et vnam de rassa azura et vnum tintem*.⁹² Sam naziv *gonella* govori nam da se radi o starijoj vrsti haljine, gotičkih osobina, a ne onoj renesansnoj koja se u zadarskim dokumentima naziva *vestura*, kao što je gore spomenuta *vestura* udovice Lene iz 1436. g, iako se još i kroz 16 st. u izvorima nalaze *gonele*.⁹³ Gonele su znale imati velik broj sitnih puca, gusto prišivenih

⁸⁷ DAZd, SZB, J. q. Ostoja, B. jedina, sv. 3. str. 7, oporuka iz 1436.

⁸⁸ DAZd, SZB, S. Damiani, B. VII, F. 5, 28. I. 1474., str. 150–151, oporuka *Mile vxor Johanis de Venetiis*.

⁸⁹ DAZd, C. M. B. II, br. 120.

⁹⁰ DAZd, SZB, I. F. Grisinus, B. III, oporuke, br. 70.

⁹¹ DAZd, SZB, I. F. Grisinus, B. III, oporuke, br. 75, 14. XII. 1494.

⁹² DAZd, SZB, I. F. Grisinus, B. III, oporuka br. 42, 22. XI. 1487.; *Radoslave uxor Pauli Scorobich habitator ladre*.

⁹³ O vrstama haljine, tj. suknje kroz stoljeća vidi u radu: I. ANZULović, Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima, *Zadarska smotra*, 4–6, 1999., str. 118–125.

jedna do druge, što je vjerojatno i ovdje slučaj. Puce su se mogle nalaziti izdvojene, prišivene u nizu, vjerojatno na nekoj traci ili vrpci, što je zajedno činilo *botonaduru*. Takvi gotovi nizovi s vrpcom mogli su se prišivati na odjeću. O tome nam govori jedan zalag iz 1518. g. u kojem se nalaze dva para *botonadura* s okruglim, srebrnim, pozlaćenim pucama: *Item doi botonadure de butoni darzento tondi doradi in pegno*.⁹⁴

Na likovnim prikazima 14. i 15. st. vide se sitne puce od okruglog, kuglastog i ravnog oblika, služe u prvom redu za zakopčavanje, a manje kao ukras. U arheološkom materijalu puce ovoga vremena su od srebra, kuglasta oblika, izrađena od dvije spojene glatke polutke, a neka su od njih na dnu ukrašena granulama što tvore rozeticu ili grozd. Drugi kraj završava ušicom za prišivanje na odjeću. Puce od jantara i bisera, koje su bile toliro česte, uopće ne nalazimo. O pucama ovoga vremena na zadarskom području vidi katalog izložbe Nakit na zadarskom području.⁹⁵

Vrsta kopča koja se često javlja u izvorima su *asule*. To su dvodijelne kopčice, uglavnom od savijene srebrne žice kakve se i danas upotrebljavaju, a nazivaju se kukci, kukčići, kučari i ažule, a sastoje se od dva dijela – onoga s kukicom, koji se zove muški i onoga koji je ženski i izrađen u obliku petljice. U glagoljskim oporukama i inventarima zabilježene su kao *kučice*, ali i kao *jažule*: *Jedne benevreke vinove s kučicama srebrnimi pari 20; Jedna ječerma jažulu srebrenih 10*.⁹⁶ Takve kopčice, koje su se nosile na rukavima i možda služile za njihovo zakopčavanje na zapešću jer su rukavi u to vrijeme uski, nalazimo od prve polovice 14. st. Tako 1339. g. u inventaru Andrije pok. Matije Jurjeva nalazimo sedamnaest cijelih i pola para kopčica od srebra za ženske rukave: *Item para XVII et dimidium de asule de arçento da manege de dona, chi sun in pino a Preginnane*.⁹⁷ Godine 1347. u inventaru zadarskog plemića Petra Cedulina na odjeći se nalazi 12 pari takvih kopčica koje su izgleda bile na rukavima, ali se ne kaže od čega su napravljene: *cum para XII de asule da man*.⁹⁸

Od sredine 15. st. u izvorima češće nalazimo na izdvojenim rukavima kopče, kukce, puce i vrpce za vezivanje. Izdvojeni rukavi već su se pojavili u doba gotike, ali su posebno karakteristični za razdoblje renesansne. Osobito su bili bogati svojom izradom i ukrasima u drugoj polovici 15. i kroz 16. st., a što je u skladu s tadašnjom modom, kada se ženska haljina (*gonela*) reže u struku i postaje suknja-haljina (*vestura*), sastavljena u struku od nabranog donjeg dijela (skuti, krila) i gornjeg oplečka (busto), te odvojenih rukava koji su se uz pomoć kopča ili kukaca, kao i vrpca mogli prikvačiti na vrhu rukava za ramena na

⁹⁴ DAZd, M. C., 130, 1518.

⁹⁵ Radomir JURIC, Nakit u srednjem vijeku, *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Zadar, 1981., str. 60, 61.

⁹⁶ I. ANZULović; Oporuka i inventar svećenika glagoljaša don Ante Burmetića iz Neviđana na otoku Pašmanu iz 1764. g., str. 133, 134, 135, 149.

⁹⁷ R. LELJAK, *Inventari fonda Veličajne općine zadarske*, str. 45.

⁹⁸ ISTO, str. 143.

oplečku.⁹⁹ Prema tome, te kopče i puce više nisu samo na otvoru rukava, na zapešću, radi lakšeg oblačenja, već i na vrhu rukava, kao i na samim rukavima na njihovim vanjskim dijelovima koji su imali razne proreze, osobito na laktu, iz kojih su virili bogato nabrani rukavi renesansnih bijelih košulja. Među prvim takvim haljinama s oplečkom ili kasom *lo busto ouer casso*, osim one spomenute iz 1423. g. Stane, žene ser Zanina iz Zadra, možemo ubrojiti i žensku haljinu iz inventara Šimuna Filipa Matafara iz 1449. g. Naime, tada se spominje haljina pod nazivom *gunela*, podstavljena crvenim baršunom, s vrpcama od zelene svile kojima je obrubljen njezin oplečak (*Vna gunela da dona frusta di veludo ruso cum le cordele di sida verde intorno lo busto ouer casso*).¹⁰⁰ U tom inventaru je i jedna ljubičasta ženska *gunela* opremljena s četrdeset osam puca od bisera, a koji su na rukavima: *Vna gunela paunaza da dona fornida cum 48 botoni de perle sule manige non ingrane*, dok je posebno popisano dvanaest kopča od pozlaćena srebra srednje veličine: *dodisi azule darzento indorade mezane*. Takvi rukavi često su u inventarima i dotama popisani odvojeno od suknje-haljine u vremenu o kojem govorimo. Tako u inventaru Ser Petra Venture iz 1447. g. nalazimo odvojene ženske rukave: *Vn paro de manige da dona alla dalmatina da veludo paonazo con pan zalo et fiube de argento vel azoli; Vn altro par manige da dona alla dalmatino con pano rosso et con vxade asole*.¹⁰¹ Prvi puta nailazimo i na srebrne kopče pod nazivom *fiube*, koje se nalaze na rukavima izrađenim po dalmatinsku od ljubičastog baršuna, ukrašenima žutim *panom* (svitom, čohom). Takve kopče se ovdje izjednačavaju s kopčama nazvanima *azole*. Drugi par rukava je također napravljen po dalmatinsku, tj. ukrašen crvenim panom i ima uobičajene kopče koje se ovdje zovu *azole*. Iz ovoga primjera možemo zaključiti da kopče na prvom paru rukava nisu bile obični kukci, a što su vjerojatno kopče na drugom paru rukava. U tom inventaru nalaze se i dvije kopče druge vrste, također od srebra, pod nazivom *flubeam*, vjerojatno veće, jer se za jednu kaže da je sastavljena od srebrnih pločica (*passitis*): *Item unam flubeam argentea; Item una aliam flubeam argenteam passitis argenteis*. Ovaj inventar također ima i 13 srebrnih puca (*XIII botoni argenti*).¹⁰²

Od kraja 15. st. sve češće nalazimo kopče koje nisu samo obični kukci *asole*. Kako ćemo vidjeti, to osobito dolazi do izražaja kroz 16. st. U inventaru feudatara Vrane Ivana Pavlova, podrijetlom iz Firence, iz 1493. g. nalazi se osam pari velikih kopči pod nazivom *maiete*, te dvije velike i jedna mala, od srebra, pod nazivom *fiuba*. Ovi nazivi govore o njihovoj različitosti, što se iz njihovih opisa vidi samo u veličini: *8 para maiete grandi, 2 fiube grande de argento 1 fiuba piculle de argento*. Danas je naziv *maita* sačuvan na zadarskom području u narodnom nakitu i nošnji. U dinarskoj zoni to su velike dvodijelne ili trodijelne kopče, mjedene ploče bogato ukrašene, a služile su kao prsni ukras za zakopčavanje aljčica,

⁹⁹ I. ANZULović, Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima, *Zadarska smotra (Domaća rič*, 6), 4–6, Zadar, 1999., str. 118, 119.

¹⁰⁰ DAZd, SZB, I. Calcina, B. VII, sv. IV, 21. V. 1449.

¹⁰¹ DAZd, M. C. 103.

¹⁰² DAZd, M. C. B. II, br. 134.

koporana, oplećka itd. na ženskoj nošnji, dok su u jadranskoj zoni to sponjice od pozlaćena filigrana za zakopčavnje košulje ispod grla.¹⁰³

Iako se na rukavima sve više pojavljuju kopče, i dalje nalazimo puce. Tako u oporuci iz 1494. g. gospođa Marija, žena magistra Jurja, bačvara ostavlja svojoj sestri Mandici jedan par rukava sa sitnim pucama od bisera i s njih sedam u obliku *tonsulla*: ... *et par unam manicam de saya rubea cum alliquibus botoncinus de perlis e tonsullo septem*.¹⁰⁴ U inventaru, pak, iz 1538. g. Franice, misera Jurja Maljušina (*q. domine Franize et miser Georgii Magliusini eius viri nunc captiui*) nalaze se male srebrne puce: *Item botoni de arzeno picholi*.¹⁰⁵ Isto tako, u inventaru Petra Trese nalazi se u zalogu za 3 libre sedamnaest srebrnih puca u vlasništvu ser Nikole Garbina (paški plemić): *Item de ser Nicolo Garbin botoni de arzeno numero XVII in pegno per L 3*.¹⁰⁶

Na samom početku 16. st. u inventaru Jakova Grancarića iz Zadra popisana je dota njegove majke Stane u kojoj nalazimo 66 velikih puca napravljenih na slavenski, tj hrvatski način: *Item botoni 66 grandi all schiauonescho*,¹⁰⁷ ali se ne kaže od čega. U istom inventaru nalazi se i njih trideset, bez ikakva opisa i oznake. Što je to po čemu su se ove puce razlikovale od ostalih i po čemu su bile hrvatske, iz opisa se ne može zaključiti, osim što su bile velike. Možda to znači da su bile napravljene po narodnu, a ne u skladu s modom. Zanimljivo je da on u svom inventaru ima osam rupčića, također izrađenih na slavenski (hrvatski) način: *Oto fazoleti ala schiauonesco*. Prezime Grancarić zasad nalazimo u Zadru od 1441. g., kad se spominje svećenik glagoljaš Ivan Grancarić, sin Vlatka i njegova sestra Ruža. Njihov otac u ovom dokumentu se spominje kao gospodin (*domino*), što govori o njegovom društvenom položaju.¹⁰⁸ Svakako se ovdje radi o starosjedilačkom hrvatskom stanovništvu.¹⁰⁹ U drugoj plovici 16. st. u inventaru K. Spirondella nalazimo četrdeset puca pokrivenih biserima, a puce s muške haljine napravljene su na hrvatski način: *Quatro dese bottoni da ueste da homo alla Crouata couerli di perle menude dissero essere in pegno Spirondello 1570. g.*¹¹⁰

¹⁰³ Olga OŠTRIĆ, Narodni nakit sjeverne Dalmacije, *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Zadar, 1981., str. 76, 77, 80.

¹⁰⁴ DAZd, SZB, Grisini, B. III, br. 75, bilj. 11.

¹⁰⁵ DAZd, SZB, P. Basano, B. II, 14. I. 1538.

¹⁰⁶ DAZd, SZB, J. F. Raymundus, B. jedina, sv. V.

¹⁰⁷ DAZd, SZB, I. de Monteferante, B. jedina, sv. III/4, 1505.

¹⁰⁸ DAZd, SZB, Iacobus q. Ostoja, B. jedina, sv. 7, 1441.–1444., str. 6'. «... *presbiter Iohanes de litera sclaua filii quondam Vlatchi Granzarich et Ruza eius soror et filia domini Vlatchi ex vna parte et ser Iohanes Zuel filio quondam Ostoya civis Iadre et habitator...*»

¹⁰⁹ O starom stanovništvu i kontinuitetu prezimena iz predturskog vremena na zadarskom području i o mišljenjima u znanosti o potpunoj promjeni i nestanku starog stanovništva na njegovom kopnenom, a i primorskom dijelu već od kraja 15. i početka 16. st., te osobito u 17. st., vidi rad: I. ANZULović, O opstojnosti hrvatskog pučanstva sjeverne Dalmacije iz pred turskog vremena, *Zadarska smotra (Domaća rič*, 5), 4–6, Zadar, 1998., str. 269–313.

¹¹⁰ DAZd, SZB, C. Constanntius, B. jedina, sv. 1, 10. VIII. 1570.; Inventar Dominika Spirondella.

Od samog kraja 16. st. takve haljine ili jakne u izvorima će se nazivati krovatama (*crovata, croata*).¹¹¹ Svakako su bile izrađene na poseban način, iako se prema njihovu opisu nije mogla utvrditi posebnost, osim da su bile podstavljene najčešće lisičjim krznom, a neke su imale i puce. Moguće je da su i puce koje su se na njima nosile bila izrađene također na poseban način, poput ovih sitnih i ukrašenih biserima. Sitne biserne puce su i u inventaru svećenika Šime Tutovčića: *Bottoni di perlette menude numero X*.¹¹² Iz inventara zadarskog trgovca Lazara de Gnostisa de Pontremolisa iz 1556. g., na jednoj staroj *kazaki* od baršuna (to je muški odjevni predmet, jedna vrsta jakne) nalazi se dvadeset srebrnih, pozlaćenih puca: *Vna casacha de veludo negro uechio con bottoni d'arzeno uinti d'oradi*.¹¹³

Odvojeni rukavi nosili su se kroz 16. st. i bili česti u popisima, no sada od skupocjenijih materijala. U doti Jelene, sluškinje Alojzija Benje i buduće žene Marka Taliara, sina Jurja iz zadarskog Varoša, iz 1516. g. zabilježen je par rukava od damasta s četrdeset puca, kopčama sa svojim žicama, u skupnoj vrijednosti od deset libara. Jednaka je vrijednost jedne haljine iz istog inventara: *vno paro di manige verde de damascho con 40 botoni et asole fornidi con soie fil l 10*.¹¹⁴ Drugi par rukava od crvene je sarze, u vrijednosti od 6 libara. Nalazimo ih i u inventaru zadarskog majstora mlinova Pavla Grubačića 1538. g.: *Item un paro de manige de veludo violato vechie con dui azolle darzeno solum da dona. Item vno paro de manige de damscho rouano usade con, 26 botoni et le sue asole, darzeno il tutto. Item vno paro de manige de damasco pauonazo vechie, con le sue asole*.¹¹⁵ Ovi rukavi imaju na sebi kopče *asole*, jedan par starih ženskih rukava od ljubičastog baršuna ima na sebi po dvije srebrne kopče, drugi, od sivkastog damasta ima srebrne kopče i 26 puca, a treći, od ljubičastog damasta, također ima kopče. Kopče na rukavima nazvane *maiete*, od pozlaćenog srebra, popisane su u inventaru iz 1531. g. zadarskog plemića Grgura Fanfonje, kao i jedan par srebrnih kopča pod nazivom *asole*, što su pripadale nekoj Anzoli: *Item 4 maiiete darzeno indorado de manege di dona dala dita (Anzola), Item vno paro de asole darzeno, dala dita*.¹¹⁶ Ova dva naziva za kopče u istom tekstu govore nam o njihovoj različitosti. Godine 1535. u spomenutom inventaru zadarskog trgovca Matija Mirkova imamo dvije velike pozlaćene kopče pod nazivom *maete*, izrađene u reljefu (*Do maiete grande dorade laora a relieuo disse esseri in pegno*).¹¹⁷ Jedino ovdje doznajemo nešto više o načinu izrade ukrasa na kopčama, ali

¹¹¹ O muškoj odjeći koja se naziva krovata ili odjeći napravljenoj na hrvatski način, vidi u I. ANZULović, Što je «crovata» iz inventara i ostavština kod zadarskih bilježnika iz kraja 16. i iz 17. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 1992., str. 99–107.

¹¹² DAZd, SZB, Šime Budinić, B. III, sv. VII/3, 3. IX., 1557.

¹¹³ DAZd, SZB, F. Thomaso, B. jedina, 10. III. 1556.

¹¹⁴ DAZd, SZB, Š. Korenić, B. I, sv. 8.

¹¹⁵ DAZd, SZB, P. Bassanus, B. I, sv. II, Inventar od 12. III. 1538.

¹¹⁶ DAZd, SZB, P. Basanus, B. II, 1531.

¹¹⁷ DAZd, SZB; I. M. Mazzarellus, B. IV, sv. VIII, 11. VI. 1535.

se ništa ne govori što je prikazano na reljefu. Isto se tako ništa ne govori čemu su služile te kopče, a s obzirom da su velike, možda su bile i dio nekog pojasa, možda pripadaju ranijem razdoblju s obzirom da su u zalogu odvojene od predmeta na kojemu su se upotrebljavale i koji je vjerojatno propao. I u inventaru Fabijana Fabijanovića iz 1544. g. nalazimo dvije vrste kopča. U zalogu je popisana jedan par starih, ženskih kratkih rukava od crnoga baršuna, ali s kukcima (*asole*) i s kopčama od srebra (*maiete*), a koje su dane u zalog Mati Sviliću za 21.4 libre: *Vn paro de manege curte da dona de veludo negro vechio con le sue axole et maiete darzento in pegno darsi dari pro Mateo Suilich. Pro L 21, 4.*¹¹⁸ U inventaru Franice, udovice ser Tome Masentinija iz 1537. g.¹¹⁹ nalazi se sedam kukaca od srebra, koji su za rukave i osam kopča *maita*, također za rukave: *Item sete asole da manege darzento; Item 8 maite darzento, da manige pichole.* U inventaru je i trideset puca, također za rukave, od kojih je šest s rukavićima od srebra: *Item botoni numero XXX de manege di perle, fra li qual, 6, sono con li manegi di arzento.* Ovi primjeri su dokaz postojanja posebne kopče i puca za rukave, kao i razlike između *asola* i *maita*.

Na rukavima i dalje nalazimo samo *asole*, kao što su četiri kopčice od srebra sa sitnim zrnima ili biserima od pola unče u inventaru Jakova Bogavčića iz 1546.: *4 asoleti d'arzento certe filzetine de perle minute e meza onza.*¹²⁰ Tu se nalazi i trideset malih srebrenih pozlaćenih puca, napravljenih na ne baš razumljiv nam način *a tronchafil*, zajedno s parom kratkih ženskih rukava od grimizna atlasa: *Item botonzini darzento dorati laora a tronchafil numero 30 con vn paro de manege curtis de dona raso cremesin.*¹²¹ Pod nazivom *maiette* zabilježene su srebrne pozlaćene kopče na paru ženskih rukava od sivkastoga pana u inventaru iz 1556. g., također zadarskog trgovca Lazara de Pontremolisa: *Vn paro de manege da dona de pano rouan con le maiette d'arzento d'orade.*¹²² Par kratkih rukava od damasta ukrašenog figurama nalazimo u doti Dominike, kćeri krznara Šimuna Sisse, stanovnika Zadra, podrijetlom iz Skradina iz 1565. g. Na tim rukavima nalaze se kopče od srebra pod nazivom *maete*, kao i vrpce od svile: *Vn paro de manege da donna curte de damascho figurado de seda con le soe maete darzento e le cordele de seda.*¹²³ U isto vrijeme u inventaru D. Spirondella iz 1570. g. popisano je pet kopči od srebra pod nazivom *magiette* što su se nosile na ženskim rukavima: *Cinque magiette d'arzento da maneghe da donna.* To nam govori da je postojala razlika između kopči na ženskoj i na muškoj odjeći.

¹¹⁸ DAZd, SZB; I. M. Mazzarellus, B. IV, F. VIII, Inventar br. 2, 4. X. 1544.

¹¹⁹ DAZd, SZB, P. Bassanus, B. II, inventar Franice, 31. XII. 1537.

¹²⁰ DAZd, SZB, I. M. Mazzarellus, B. IV, sv. VIII, br. 3, 29. X. 1546.

¹²¹ DAZd, SZB, I. M. Mazzarellus B. IV, sv. VIII, inventar br. 3, 29. X. 1546. *Inventar quondam Iacobi Bogaucich.*

¹²² DAZd, SZB, F. Thomaso, B. jedina, 10. III. 1556.

¹²³ DAZd, SZB, N. Drasmileus, B. I, sv. II/13, 12. III. 1565.

Razne kopče za cipele pod nazivom *fiube*, kopče za prsluke pod nazivom *maite*, kao i kukce pod nazivom *axole*, nalazimo u inventaru zadarskog trgovca Mateja *de Mirca* iz Zadra iz 1535. g., u velikom broju: *fiube da scarpe 250; fiube da scarpe 500; maiti da zipon nero uno ½ bianchi; axole zale e negre*.¹²⁴ To su predmeti iz njegove trgovine u Zadru, a različitost naziva govori nam i o razlici u njihovu izgledu. Kopče na cipelama zvale su se *fiube* i bilo ih je 250 jedne vrste i 500 komada druge vrste. Zatim su tu kopče pod nazivom *maite* koje su se stavljale na odjeću, u ovom slučaju na prsluk, a bile su crne i bijele. Tu su, također, obične kopčice, žute i crne, pod nazivom *axole*.

Puce od tkanine imamo prvi puta zabilježenu u spomenutom inventaru Mande, žene magistra Jurja, bačvara iz 1494. g., koja je bila od bavele, tj. sirove svile. Nalazimo je i 1538. g. u inventaru zadarskog trgovca Alojzija *de Aluisea* iz Bergama, tj. 81 komad puca od bavele i trideset i šest tuceta malih, okruglih, svilenih puca za torbu: *Item bottoni de bauelle, numero 81, dozene, II val cento XXI; Item bottoncini de borsa de seda tondi dozene, numero 36*.¹²⁵

Osim jednostavnih kopčica (kukaca) od srebrne žice ili nekog drugog metala, što ih nalazimo u arheološkoj građi kroz kasni srednji vijek i dalje do današnjih dana, nalazimo i ukrašene dvodijelne kopčice, uglavnom u obliku malih listića. Razlike između ovih vrsta kopčica iz naše građe nisu vidljive, osim što možemo reći da se pod nazivom *asole*, *azole* nalaze ove jednostavne, a pod nazivom *fiube*, *maite* one ukrašene, ali i veće. Iz izvora je vidljivo razlikovanje muških i ženskih kopča za rukave, pod nazivom *maite*, a isto je tako ponekad postojala razlika između kopča pod dvama nazivima: *maiete i fiube*.

U arheološkom materijalu iz ovoga vremena uglavnom se nalaze obični kukci, ali možemo izdvojiti kopčicu nađenu na Putalju. To je dvodijelna trolisna srebrna kopčica u obliku stiliziranih ljiljana, koja je bila prišivena na gornji dio odjeće (haljetka ili sl.) kao element nošnje gotičkog razdoblja. Jedna strana imala je ušicu, a druga kuku za zakopčavanje. Datirana je u kasni srednji vijek, 14.–15. st.¹²⁶ Prilikom arheoloških istraživanja sa sjeveroistočne strane lađe crkve sv. Kate u Novigradu, izvan groba je nađen dio dvodijelne brončane kopčice s kukicom, koja ima najviše sličnosti s ovom iz Putalja.¹²⁷ Zanimljive su i kopče koje se stavljaju u barokno razdoblje, a potječu iz Prozorja kod Dugog Sela.¹²⁸ To su dvodijelne kopčice s ušicom i kukicom, slične kopčama iz naših pisanih izvora koje se zovu *asole*. Jedan tip tih kopča je luksuznije izvedbe. Razlikuju se od onih jednostavnih po kalotastom ukrasu na kukici, čime podsjećaju na skuplje puce.¹²⁹ Najluksuznije su mjedene kopčice s alkicama, tj. ušicama, a nađeno ih je 12 pari na

¹²⁴ DAZd, SZB, J. Mazzarellus, B. IV, sv. III, 11. VI, 1535.

¹²⁵ DAZd, SZB, P. Bassanus, B. II, 1538.

¹²⁶ Tončić BURIĆ, *Sv. Juraj od Putalja*, Split, 2001., str. 224, 279, T. X/13,14.

¹²⁷ Dnevnik arheoloških istraživanja oko sv. Kate 2003. g.

¹²⁸ Juraj BELAJ, Interpretiranje novovjekovnih nalaza iz grobova crkve sv. Martina na Prozorju, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 23, Zagreb, 2006., str. 294, sl. 48 i 47.

¹²⁹ ISTO, str. 284, 285.

razmaku od petnaestak centimetara. Bile su prišivene za tkaninu čiji su se ostatci na nekima sačuvali. Vjerojatno se kroz njih provlačila vrpca i tako vezivala odjeća.

Puce koje nalazimo u pisanim izvorima iz Zadra kroz 14. st. najčešće je bile od bisera, manje od srebra. Jantar nalazimo samo na kraju 13. st. Kroz 15. st. i dalje prevladavaju biseri, ali češće nego u 14. st. nalazimo srebrne, rijetko od pozlaćenog srebra. Razlikovale su se slavenske, tj. hrvatske puce, velike i ukrašene, na samom početku 16. st., kao i one za hrvatske jakne, od sitnog srebra, ukrašene biserima, u drugoj polovici 16. st. U 16. st. nalazimo puce od bisera, srebra, pozlaćena srebra. Na kraju 15. st. i u prvoj polovici 16. nalazimo i puce od sirove svile, bavele. Ipak, od kraja 15. i kroz 16. st. češće su razne kopče, osobito na rukavima, od srebra, rijetko od pozlaćena srebra. Obične, male su u obliku kukaca, kao i veće, a neke imaju reljefni ukras. Kopče pod nazivom *fiube* prvi puta se javljaju sredinom 15. st., *maite* kao kopče za rukave na kraju toga stoljeća, da bi zatim bile česte. Na razne načine su se ovi premeti nasljeđivali. Do njih se dolazilo s generacije na generaciju, oporučno, ne podizanjem zaloga. Često su gospodari ostavljali i svojim slugama i sluškinjama pojedine vrijedne predmete, tako i nakit, te su i oni vrjedniji dolazili do njih i znali se naći u njihovim dotama i oporukama.

OSTALI UKRASNI DIJELOVI ODJEĆE

Ukrasi na odjeći javljaju se u obliku bisera, zrnaca od zlata ili srebra, zlatnih niti, a najčešće su njima ukrašene razne prsnice, oplećci (*busti*), ovratnici, rukavi, rukavice, razna ogavlja kao što su: pokrivače, prevjese, koprene, kapice, itd. Dijelovi odjeće, osobito ženski, kod plemića i bogatijih građana često su bili ukrašeni zrnima bisera, a nalazimo ih od 14. st. Osobito su to bili oplećci, gornji dijelovi haljina bez rukava, kao i prsnice koje su zatvarale izrez na prednjem dijelu suknje-haljine, što je bilo često u vrijeme renesanse. Tako se u inventaru Kreše Lovre Civalerija iz 1395. g.¹³⁰ nalazi i jedan ženski oplećak ili prsluk, a iz opisa se može zaključiti da je potpuno napravljen od bisera: *Item vnum bustum de perlis a Donna*. Tu je i nekakav ženski *rizctulum*, također izrađen biserima: *Item vnum Rizctulum laboratum cum perlis a donna*. U spomenutom inventaru Šime pok. Filipa Matafara iz 1449. g. nalazi se jedan oplećak od bisera, s njihovim grbom: *Vn par di busti di perle cum le so arme e vni anelo doro cum lo zafiri cum lo qual fo Anelada la so dona predicta in pegno da ser Bertonci Corazaro*.¹³¹ Razna ogavlja, najčešće pokrivače, ukrašavana su svilom raznih boja, osobito crvenom i modrom, ali često i zlatom. Jedan rubac pod nazivom *sudarium* ostavlja 1436. g. Jelena, žena Marka Filipa pok. Stipana iz Hotuče s one strane Velebita bratovštini bičevalaca Sv. Silvestra u Zadru, a izrađen je od svile i ima zlatni obrub: *Gelena uxor Marci Pilippi condam Stipani de Vltramontanis partibus de prouintia vocata Hotuchia habitatis Iadre*.

¹³⁰ DAZd, SZB, V. B. de Firmo, B. I, sv. III/1, 3. VIII. 1395., str. 30.

¹³¹ DAZd, SZB, I. Calcina, B. VIII, sv. IV, 3. IV. 1449.

*Item reliquit Fraternitati sancti Siluestri verbatorum de Iadra vnum suum sudarium laboratum cum seta et friso aureo pro anima sua.*¹³²

Slično i Anica, sluškinja magistra Blaža, kovača, u svojoj doti iz 1491. g. ima jedan rubac ili pokrivaču od crvene svile, izrađenu zlatom: *Vno façol de seda rossa lauoro cum oro usado.*¹³³ U spomenutom inventaru Šime Filipa Matafara iz 1449. g. nalazi se rubac (vjerojatno pokrivača) ukrašen ili izvezen ljubičastom i zelenom svilom i zlatom: ... *vn fazolito da dona lauora cum sida e oro, vn fazol di sida lauora cum sida paunaza e verde cum oro nouo.* Ženske kapice *scufie* nalazimo također u inventarima. Jedna takva je u inventaru Petra Venture pok. ser Grge, zvanog Pezelj (Pexel), građanina Zadra, izrađena od zlata i sa zlatnom čipkom: *Vna scufia doro da donna vn merleto doro cum corniole dar dise ... per lire 23 de raso da mise*¹³⁴ Jelena, sluškinja Alojzija Benje 1516. g. ima pokrivaču sa zlatnim krajevima, u vrijednosti jedne libre: *Vno fazoletto con chaui doro l l.*

U inventaru Franice Tome *Masentinija* iz Zadra, iz 1537. g.¹³⁵ čak je zabilježeno na jednoj niski sto velikih i malih bisera koji se nose na haljinama, zatim druga niska od jako malih bisera što se također stavljaju na haljine: *Item perle numero 100... fra pichole et grande..... alias se vsaua portare sula vesture, et cosi conze in filce; Item vn altra filca di perle, piu menude pur da metere sul vesture.* Tu je još jedna ogrlica (*colarina*) od sitnih bisera, s crnim jantarom. Godine 1569. Pasica Benja ima staru vrpču *bondonelu* izrađenu zlatom i ukrašenu zlatnim zrnima u obliku kruškice; *Item vna collarina de perle minude, con li segni negri, di ambro; Item vna altra collarina de perle pur minute, disfacta, senza segni.* Zanimljivi su dijelovi odjeće, ukrašeni na hrvatski način, iz inventara Sladoja Milanovića 1570. g., zapovjednika hrvatske konjice iz Zadra, u kojem se nalazi dota njegove žene Mande, r. Sudić iz Poljica (omiških). Iz opisa se ne može znati način na koji su ukrašeni i izrađeni i po čemu je hrvatski, radi li se o kroju ili načinu ukrašavanja, ali opažamo da se često puta za ukras izvezen crvenom svilom kaže da je na hrvatski način, a to u vrijeme renesanse, kad je pod utjecajem Venecije u modu došao bijeli vez, može značiti tradicionalni način, za razliku od toga novoga, modernoga utjecaja. Tu se nalaze sljedeći odjevni predmeti izrađeni na hrvatski način: prsnica izrađena biserima, četiri ovratnika izrađena zlatom, dva rupca za glavu s rubovima izrađenima u zlatu i jedan ovratnik, također izrađen u zlatu: *Vn pettorale alla crouata lauorato di perle; Coletti alla crouata lauorati d'oro numero quatro; Doi facioli da cauo con li ori lauorati d'oro alla crouata; Vn coletto ouero camisiola alla crouata lauorato d' oro usado.*¹³⁶ Jedna vrsta velikog ovratnika ili opleća, pod nazivom *bavar*, u inventaru Spirondela zabilježena je kao ukrašena i napravljena od vela, sa srebrnim ili zlatnim

¹³² DAZd, SZB, J. pok. Ostoje, B. jedina, sv. 3, str. 18', 6. VI. 1436.

¹³³ DAZd, SZB, I. F. Grisinus, B. II, sv. 8, str. 21, 13. VI. 1491.

¹³⁴ DAZd, M. C. B. II, 134, 21. X. Inventar Petra de Ventura q. Ser Gargi cognomi Pexel ciuis ladre.

¹³⁵ DAZd, SZB, P. de Bassanus, B. II, inventari, 31. XII. 1538.

¹³⁶ DAZd, SZB, N. Drasmileo, B. IV, inventari, 17. XII. 1570.

nitima u obliku cvjetova ili zvjezdica: *Vn bauaro da dona de uelo bianco de seda a fiori, lauorada con fil d' arzeno; Vn bauaro da donna da uelo de seda bianca a fiorini de fil d' oro; Vna bauaro da donna de uelo de seda bianca a stellette de fil d' oro.*

Tu su i razne vrpce od kojih je jedna od armesina, ukrašena zlatom kao i uzica za kapu od baršuna, izrađena zlatnom niti: *Vna posta da donna d' armesin doretto; Vn cordon da beretta de ueludo lauorado con fili doro.*¹³⁷

I Tomazina Kašić 1570. g. ima dva zlatna ovratnika s jednom krunicom od zlata i parom rukavica izrađenima zlatom, u ukupnoj vrijednosti 310 libara: *Bavari dui con oro et vna coronella con oro, et vno par di guanti lauorati con oro tutto ual l 310.*¹³⁸

MEDALJE

Kroz 16. st. u modi su bile muške kape ukrašene jednom ili s više medalja, kakve se mogu vidjeti na slikama i portretima iz onoga vremena.¹³⁹ Jednu takvu zlatnu medalju, s nekakvom tvrđavom u emajlu, nalazimo u inventaru D. Spirondella iz 1570. g.: *Vna medagia da beretta d'oro, con fortezza di sopra smaltada.* Zlatna medalja s kapom izvezenom zlatom zabilježena je i na kraju ovog stoljeća u jednoj oporuci: *Un capelon mischo con trinza d'oro ... et medaglia doro.*¹⁴⁰

DJEČJI ZVONČIĆ

U spomenutom inventaru D. Spirondella iz 1570. g. nalazimo i dječji zvončić od srebra na srebrnom lančiću: *Vna campanella d'arzeno da putti con la sua cadenella d'arzeno.* Ono je vjerojatno služilo za zabavu djeteta i imalo ulogu današnjih dječjih šuškalica. Takvo zvonce u izvorima i sačuvanoj materijalnoj kulturi možemo pratiti do 19. st. Na kraju 18. st. nalazimo ga u doti Katarine Rakamarić iz Paga, učinjene u kući njezine braće, paških plemića Rakamarić, a koja se udaje za Marka Para, sina Krste, također iz Paga. To je srebrni lanac s dvama zvončićima i pet komada srebra: *Vna catenella d'argento con due campanelle e pezzi 5 d'argento.*¹⁴¹ Njegov opis nalikuje onome iz 19. st. koji se danas čuva u Narodnom muzeju u Zadru, na Etnografskom odjelu, a također potječe iz Paga i naziva se *veružica.*¹⁴² Zvonce je na srebrnom lancu, zajedno s ogledalcem i koraljem optočenima srebrom. Osim za igru, moguće je da su takvi zvončići služili i u magijske svrhe, kao što je i ovaj iz Paga. Predmet sličan ovima spomenutima, ali s magijskom

¹³⁷ DAZd, SZB, C. Constanntius, B. jedina, sv. 1, 10. VIII. 1570. Inventar Dominika Spirondela.

¹³⁸ DAZd, SZB, N. Drasmileus, B. IV, sv. IX, 17. XII. 1570.

¹³⁹ Sofija PETRICIOLI, Kape i košulje, *Vrulje*, sv. 1, Zadar, 1970., str. 20, 21.

¹⁴⁰ DAZd, SZB, F. Primizio, B. VI, op. br. 36, 1595.

¹⁴¹ DAZd, Spisi paških bilježnika (dalje SPB), Lauro Ruić, B. II, br. 26, 30. I. 1795.

¹⁴² Jasenka LULIĆ ŠTORIĆ, O. OŠTRIĆ, Branka VOJNOVIĆ TRAJIVUK, *Narodne nošnje sjeverne Dalmacije*, Zadar, 2005., str. 158.

svrhom, nalazimo na slici D. Velázquez (1559.–1660.) koja prikazuje princa Felipea Prospera iz 1659. g. (sl. 9). Na slici je prikazan mladi princ koji je od rođenja bio boležljivo dijete i umro s četiri godine. Preko ružičaste haljinice u koju je obučen, na pojasu i preko ramena i prsa nalaze se, na vrpci, različite amajlije: zub i zvonice, koji su ga trebali čuvati od urokljiva pogleda, a jabuka od jantara trebala ga je braniti od zaraza.¹⁴³ Isto tako, na portretu infantkinje Ane oko njezina se pojasa nalaze razni amuleti ili amajlije kao što su: koralj, gorski kristal, zvončić, ogledalce itd.¹⁴⁴ Sačuvani praporci, vremenski najbliži ovome zvončiću iz Spirandellova inventara, potječu iz potonulog broda kod Gnalića s kraja 16. st. i čuvaju se u Zavičajnom muzeju u Biogradu.¹⁴⁵ To su tri vrste praporaca. Okrugli imaju urezane koncentrične krugove, na gornjem dijelu petlju, a na donjem prorez. U dvjema su veličinama: od 2 i 1,7 cm. Treća vrsta je najmanja i sastavljena od dviju kalota koje se spajaju na sredini i tvore izbočeni prsten.

KRUNICE

Najstarije krunice (brojanice) iz pisanih izvora, kao i one nađene u arheološkim slojevima, nisu posebno obrađivane u našoj literaturi. Tek nedavno se time pozabavio T. Burić, muzejski savjetnik u MHAS-u u Splitu, koji je obradio krunice nađene u arheološkim slojevima na splitskom području, kao i oskudne dostupne mu pisane izvore. Kronicama u arheologiji ranije nije pridavana pozornost jer se za većinu pronađenih smatralo da predstavljaju ogrlice te su se, kao takve, stavljale u starohrvatsko razdoblje. U zadnje vrijeme, kad se veća pozornost počela pridavati kasnim srednjovjekovnim i novovjekovnim slojevima, počela je i šira obrada ovoga predmeta s duhovne i materijalne strane te sa strane obrta i trgovine. T. Burić s pravom smatra da su njihovi izvori arheološki nalazi, povijesni dokumenti i likovni prikazi, pa ih s te strane i obrađuje. Tako donosi ili citira neke likovne prikaze u Europi i kod nas, te donosi neke naše podatke iz pisanih izvora. Zaključuje da se kod nas krunice u pisanim izvorima javljaju dosta kasno, tek od konca 14. st., za razliku od Europe gdje se nalaze već od 13. st.¹⁴⁶

Na kršćanskom zapadu krunica se pojavila kasno, oko 11. st. U početku je imala 150 zrna da bi se molilo 150 molitava Gospodnjih (Očenaša). Po tome su krunice i dobile ime paternostri ili očenaši, kako je to i danas u nekim našim krajevima. U 12. st. uz Vjerovanje i Očenaš počela se širiti i Zdravomarija, a koja je od 6. st. bila pripjev (antifona) na Prikazanju četvrte nedjelje došašća. Klinijevskom reformom i širenjem kulta Bogorodice potaknut je daljnji razvoj krunice, osobito u 13. st., kad se uvodi i marijanski psaltir. U krunici se javljaju i manja zrna koja služe za Zdravomariju. Posebno su širenju kulta krunice pridonijeli franjevački i dominikanski red. Dominikanci na

¹⁴³ Norbert WOLF, Diego Velázquez, str. 87, 93.

¹⁴⁴ *7000 Years of Jewellery*, London, 2006., str. 213.

¹⁴⁵ S. PETRICIOLI, Sitni predmeti, *Vrulje*, sv. 1, Zadar, 1970., str. 48, 49.; *The Venetian Shipwreck at Gnalić*, Koper, 2004., str. 48, 49.

¹⁴⁶ T. BURIĆ, Najstariji nalazi krunice u Dalmaciji, *SHP*, III, Split, 2003., str. 232–236.

generalnom kapitulatu 1266. g. donose odluku da se uz svaki Očenaš moli i Zdravomarija. Daljnjim razvojem marijanski psaltir je podijeljen na tri jednaka dijela, s po 50 zrna, pa je u 13. st. nazvan *rosarium* jer zamjenjuje vijenac od ruža Gospi u čast. Današnji se oblik krunice ustalio krajem 15. st.

Ozakonio ga je bulom od rozarija 1569. g. papa Pio V. da bi nakon velike kršćanske pobjede nad Turcima 7. listopada 1571. g. kod Lepanta papa Lav XIII., poznat i kao «papa od ruzarija», uveo blagdan Gospe od ruzarija, a papa Klement XII. uveo ovu svetkovinu kao obveznu u cijeloj Crkvi nakon bitke kod Petrovaradina 5. kolovoza 1716. g.¹⁴⁷

U zadarskim dokumentima krunice su zabilježene kao *paternostri*, *corone*, *coronette*, a tek od 17. st. kao *rosario* i redovito se nalaze u paru, osim ponekad pojedinačno ili kad su popisane u inventarima zadarskih trgovaca u njihovim trgovinama, gdje se nalaze u velikom broju, popisane uglavnom po tucetima. Vidjet ćemo da se često u izvorima sama zrna nazivaju *paternostris*, iako se ne radi o krunici, već o niski zrna koja se mogla upotrijebiti za krunicu, ali i za ogrlicu.

Zasad, najstarijim krunicama možemo smatrati one zabilježene u inventaru plemića Frane pok. Ivana Rajnerova *de Varicassisa* iz Zadra, iz 1325. g. Zabilježene su u paru pod nazivom *paternostri*, od srebra su i imaju oko 180 zrna (*Item unum par de paternostri de argento circha centum et octuaginta*).¹⁴⁸ Osim od srebra, u 14. st. nalazimo krunice sa zrnima od jantara i od stakla. U već spominjanom trgovačkom inventaru Fumice Salvanago iz 1346. g. nalazimo zrna od stakla pod nazivom *patrinostri*. Iako su zabilježeni pod tim nazivom, možemo zaključiti da to nisu bile sastavljene krunice, jer nisu popisane u tucetima, kako je to uobičajeno, već u tisućama: *Item patrinostri de uitro milara XIII; Item patrinostri de uiru* (Leljak), *ueru* (Fabijanec), *milara X*.¹⁴⁹ Ovdje se radi o velikom broju samih zrna koja su se nalazila u njezinoj trgovini i mogli su služiti za slaganje krunica, ali i ogrlica. U inventaru plemića Petra Franina *de Lemssisa* iz Zadra iz 1375. je jedna niska sa zrnima od jantara za krunicu: *Item una filça de paternoster de ambro*.¹⁵⁰ Krunica od jantara nalazi se i u inventaru iz 1382. g. Damjana, postrigača sukna, vanbračnoga sina Ivane Kalcine, koja se nalazi kod Jelene, žene postolara Ivana, izvršiteljice oporuke: *Item paternoster de nambro penes Elenam comisaria et uxorem Iohannis caligari dictis Pauis*.¹⁵¹ U inventaru iz 1370 g. Dražila pok. Mihe Dražilova iz Zadra ima čak sedam vrsta krunica od žutog i crnog stakla (ili staklene paste), drva i jantara. Zrna dolaze pod nazivom *paternosti* i nanizani su na uzici – *cordi*. To je 30 uzica ili vrpca očenaša, tj. zrna s križevima (*criusi*), zatim

¹⁴⁷ ISTO, str. 230, 231; Celestin BELAMARIĆ, Isprava o obnovi krunice, *Marija*, 11, Split, 1973., br. 2, str. 58–60 i br. 3, str. 108–114.

¹⁴⁸ R. LELJAK, *Inventari fonda Veličajne općine zadarske*, str. 25, 117.

¹⁴⁹ R. LELJAK, *Inventari fonda Veličajne općine zadarske*, str. 74, 79; S. F. FABIJANEC, nav. dj., str. 113, 117.

¹⁵⁰ ISTO, str. 265.

¹⁵¹ ISTO, str. 331.

tristopedeset i pet zrna ili očenaša na uzicama, malih i velikih, od stakla, zatim 17 uzica – *corda* s izrezbarenim zrnima i čvorovima, 17 uzica – *corda* sa zrnima od drva, 20 krunica od žutih staklenih zrna, 8 uzica, crnih izrezbarenih od stakla, te jedna krunica od jantara s čvorovima od svile, težine osam unča (238,49798 g) (*Item corde XXX de paternostri cun criusi; Item paternostri IIIcLV in corde picule e grande de uitro staconade; Item paternostri taladi di corde XVII cum gropi euenadi; Item paternostri de ligno corde XVII instacande; Item paternostri čali de uino* (vjerojatno *uio* – staklo) *corde XX; Item paternostri nigre taladi corde VIII instacande de uno; Item paternostri de ambuo* (vjerojatno *ambro*) *vnce VIII a pigo di seda cum gropi*).¹⁵² Iz iznesenog se može zaključiti da je ovo trgovački inventar, iako to nigdje ne stoji zabilježeno jer su u velikom broju popisani neki predmeti, kao i ove krunice, koje su, izgleda, pripadale jeftinijoj robi. Vrijednije krunice bile su one jantarne. U ovom je inventaru takva samo jedna, ali ih na kraju 14. st. često nalazimo u zalozima upravo kao vrijednost. Kako su to bile založene krunice za koje je bio upućen poziv na otkup, smatramo da su starije od toga vremena. Na samom kraju stoljeća, 1396. g. nalazimo založen par krunica od jantara kod zadarskog plemića Kolana *de Grisogonisa: Item vnum parum paternostri de ambro*.¹⁵³ Isto tako, založena je jedna krunica od jantara za tri libre i četiri solda: *pro vno par paternoster de ambro pro libris III et soldis IIII*,¹⁵⁴ kao i jedan par krunica od jantara za 56 solda: *pro vno par paternoster de ambro pro soldis LVI*.¹⁵⁵

Inventar Mihovila, suknara pruža nam iscrpan prikaz luksuznijih krunica od velikih zrna jantara. One nemaju križeva, ali imaju privjesak ili rep (*cauda*) na čijem je kraju puca. Jedna od njih ima devedeset velikih zrna jantara, a težina joj iznosi čak jednu marku i tri unče (327,93472 g). Na kraju repa je privjesak od tordiranog zrna te četiri biserne puce, jedno veliko i tri mala. Ima devedeset očenaša od jantara: *Item corda vna de pater noster de ambris grossis habens caudam et pendalia de grana torta et botonos quatuor de perlis vnum grossum et alios tres minores cum pater noster de ambris grossis nonaginta ponderis in totum ad dictum pondus marche vnius et trium vnciarum*. U njegovu se inventaru nalazi i niska s dvadeset i sedam velikih zrna jantarnih očenaša, čija težina iznosi tri unče, a što je 89,436744 g. *Item pater noster de ambro in vno filo viginti septem grossi ponderis ad dictum pondus vnciarum trium*. U inventaru pok. Mafeja Zadulina iz 1404. g. krunice su slično opisane kao i kod Mihovila suknara. To je jedna uzica (*corda*) srebrnih, pozlaćenih očenaša i isto takva uzica zrna od koralja koji se ovdje nazivaju očenaši. Nema križa, već je tu jedna biserna puca (*Item vna corda paternostorum argentis deauratis; Item vna corda paternostri de corallo cum vno botoni de perlis*).¹⁵⁶ Od druge polovice 15. st. češće se javljaju krunice s križevima, iako krunice s pucom na kraju, bez križa, vidimo na prikazima do kraja 15. st. (vidi slike br. 8,

¹⁵² ISTO, str. 234.

¹⁵³ DAZd, SZB, C. M, k. I, sv. II, F. 3, 24. VII. 1396.

¹⁵⁴ DAZd, Isto, str. 59.

¹⁵⁵ DAZd, Isto.

¹⁵⁶ DAZd, Magnifica Comunita, B. II, br. 98.

9 i 10 u radu T. Burića).¹⁵⁷ Kronicu bez križa nalazimo čak u prvoj polovici 16. st. na slici J. Pontorma *Portret jedne dame* (sl. 10).¹⁵⁸ Na njoj žena u ruci drži kronicu s crnim zrnima (možda od gagata).

Osim manjih zrna, između kojih su razdjelnici, vide se dva veća zrna za očenaše. Na privjesku (repu) su četiri manja zrna, a pri kraju ima jednu veliku, crnu, spljoštenu pucu, koje s jedne i druge strane ima razdjelnike. Ova krunica na visećem dijelu (repu) ima dva razdjelnika (između velikih zrna i četiri manja) u obliku čunaka vodoravno položenih jedan nasuprot drugome, kakvi su pronađeni i na krunici u Putalju, o čemu ćemo kasnije govoriti. Rep krunice završava prilično velikim tamnocrvenim *pomponom* od svilenih niti obuhvaćenih zlatnom mrežicom na kraju raspletenom u rese. Krunice sa zrnima od koralja, kao i križevima zabilježene su u Zadru godine 1465., u već spomenutoj oporuci Peruče, kćeri Ludovika Detrika s ostalim dragocjenostima naslijeđenima od majke, a koju ona, pokraj ostaloga, ostavlja svojoj sestri Luciji. Po svome je postanku, dakle, starija od toga vremena. To je par koraljnih krunica pod nazivom *paternostris* sa srebrnim križevima: *Item vnum par de paternostrium de curalo cum crucibus argentis*.¹⁵⁹ Godine 1498. zabilježena je i vrpca s jantarnim i koraljnim očenašima, kao i devedesetdevet srebrnih križeva: *Vna cordula de paternostri de ambro et corallo cum croxete 9 9 q de arzenti*.¹⁶⁰

Sredinom stoljeća i u šibenskim inventarima nalazimo krunice od jantara sa srebrnim križevima, označenima kao ženske, ali i jantarne krunice s križevima od srebra, s biserima: *Vno par de paternostri negri cum le croxete darzento grosso di perle; paternostri da dona dambro cum le croxete dargento*. U inventaru Petra Radelje iz 1454. je jedna uzica velikih očenaša od jantara: *vna corda pater nostri d' ambra grossi*.¹⁶¹ Slične su krunice u to vrijeme i u Korčuli, u spomenutom inventaru pok. Antonija Radetića iz 1443. g. To je par krunica od sitnih zrna koralja, s glavicom obloženom biserima i 24 srebrna križića, a druga je od jantara, s deset križeva: *Item 1 parum paternostrium de corallo minuto cum capite fulcito perlis et XXIII crucibus argenteis paruis; Item vnum parum paternostrium de ambro cum X crucibus argenteis*.¹⁶² Tako je kod zadarskih (pa i na onima iz 14. st. se spominju križevi), kao i kod šibenskih i korčulanskih krunica.

Prema tome, sredinom 15. st. nalazimo luksuzne krunice od koralja i jantara s biserima i s više križeva na njima. Iz ovih korčulanskih doznajemo i njihov veliki broj. Takve krunice do sada nismo našli na prikazima niti u ostalim izvorima. Jedino su nam

¹⁵⁷ T. BURIĆ, nav. dj., str. 216, 217.

¹⁵⁸ Robert E. WOLF, Roland MILLEN, *Renesansa*, Umjetnost u slici, Rijeka, 1969., slika Jacopo Pontorno (1494.–1556.), *Portret jedne dame*, str. 99.

¹⁵⁹ DAZd, SZB, N. Benedicti, B. II, sv. I, 14, 23. VI. 1465.

¹⁶⁰ DAZd, M. C. B. II, br. 123, 1498.

¹⁶¹ DAZd, Stara šibenska općina, bilježnik V. Karatus, 16. II. 1454., Inventar Filipa Šišgorića.

¹⁶² DAZd, Arhiv Korčule, kut. 8, sv. II, sveščić V, Spisi javnog bilježnika Johannes Millionini (1442.–1445.).

poznate one sa simbolima Kristove muke (*arma Christi*) (predmetima kojima je mučen). Takve su iz vremena baroka. Jedna je pronađena u Prozorju kod Dugog Sela, kod crkve sv. Martina.¹⁶³ Možda i ovdje križevi predstavljaju njegovu muku, iako je križ na krunici simbol za vjerovanje.

Krunice od jantara česte su i kroz 15., a osobito kroz 16. st., i to od više vrsta jantara. Na nekima se spominju križevi, a na nekima ne.

Nalazimo ih kod plemića, trgovaca, zanatlija i drugog običnog puka. Tako 1436. g. Petar, sin Ivana iz Zrinja, stanovnik Zadra i izrađivač mačeva dao je dvije libre za krunicu koju ima u zalogu kod Jurja trgovca. Ta krunica je vrpca sa zrnima jantarnih očenaša boje šafrana: *Petrus spadarius filius Iuanii de Zrigna habitatis Iadre... Item dixit se dare Georgio merzario qui statit cum ser Gregorio Longino libra duas duodecim parvorum qui Georgius habet in pignore a dito testis vnam cordellam paternostri de ambro croce.*¹⁶⁴ Na kraju 15. st. nalazimo u inventaru iz 1498. g. Ivana, sina pok. *Vgi de Bartolomei*, stanovnika Zadra¹⁶⁵ u tucetima popisane krunice raznih boja, ali se ne navodi materijal od kojega su zrna izrađena. Tu se nalaze trideset i tri tuceta niski sa zrnima za očenaše (*paternostri*), i to u crnima, crvenim i zelenim bojama: *filze de patenostri negri rosso et verdi dozenali numero 33*. U inventaru je i jedna uzica s očenašima od bijela stakla: *Vna corda de paternostri de vero bianco*. Na popisu su samo zrna koja se nazivaju očenaši, bez ikakvih drugih dodataka, pa možemo pretpostaviti da su to stare krunice, no prije da su služile za izradu krunica i kombiniranje s drugim zrnima i dijelovima, kao i za ogrlicu, glavicu na ukrasnoj igli ili slično.

Godine 1532. gospođa Jerolima, zvana Rabka, udovica Andrije *Ricija*, mornara i stanovnika Zadra, podrijetlom iz Raba, ostavlja u svojoj oporuci dojlji Dobri nisku očenaša od crnoga jantara: *Item reliquit Dobre olim nutrici fratrum de Capici vnam uesturam de mediolana nigra et vnam filciam paternostrum de ambro nigro con dilectionis.*¹⁶⁶ Isto tako i Šinka, žena Ante Kukića, težaka i stanovnika Zadra u svojoj oporuci iz 1533. g. ostavlja Katarini, kćeri Nikole Oplanića iz Nadina nisku očenaša od crnoga jantara, ali s oznakama ili razdjelnicima od srebra u obliku križeva (u tekstu je pisalo s jednim srebrnim križem, ali je to prekríženo): *Item reliquit Catherine filie Nicolai Oplanic de Nadino vnam filciam paternostrorum ambri nigri cum suis signaculis argenteis (cum una croseta argentea – ovo prekríženo) in forma crusetorum et vnum facolium a capite cum dilectionis.*¹⁶⁷ Prema tome, i ova je krunica imala više križeva kao

¹⁶³ J. BELAJ, nav. dj., str. 283, 284.

¹⁶⁴ DAZd, SZB, J. q. Ostoja, B. jedina, sv. 3, str. 19', 8. VI. 1436.

¹⁶⁵ DAZd, SZB, M. C. br. 123, 29. V. 1498.

¹⁶⁶ DAZd, SZB, M. Zandonatis, B. jedina, testamenti registrati, sv. IV, br. oporuke 26., 22. VIII. 1532. *Domina Hieronima Rabcha relicta q. Andree Ricci de Arbo marinarii habitatis Iadre.*

¹⁶⁷ DAZd, SZB, M. Zandonatis, B. jedina, testamenti registrati, 1529.–1539., f. IV, br. op. 37, 15. I. 1533. *Sincha vxor legitima Antonii Chuchich ligoizatoris et habitatoris Iadrem.*; O Kukićima ili današnjim Tikulinima vidi u radu: I. ANZULović, Udaja Uršule Vlatković za Šimu Kukića rečenog Tikulina u Zadru

i one spomenute, iz sredine 15. st. Ova nam je zanimljiva zbog oznaka u obliku križa jer smatramo da su te oznake možda razdjelnici između zrna, a kako vidimo na nekim slikama, oni u obliku batića mogu tvoriti i križ.¹⁶⁸

Tordirano zrno na krunici, ali od jantara, vidi se i na portretu nadvojvode Sigismunda iz 1480.¹⁶⁹

U inventaru iz 1537. g. Franice, udovice ser Tome Masentinija iz Zadra nalaze se dva para krunica pod nazivom očenaši. Jedan je od crnog, a drugi od žutog jantara: *Item dui para de paternostri, uno de ambro negro, aliter sie zallo*,¹⁷⁰ dok je u inventaru Franice Maljušin iz 1538. g. par krunica od koralja s očenašima od srebra i one su u zalogu: *Item paro vno de paternostri de corallo, coli paternostri, de argento li quai ... dissero essere in pegno*.¹⁷¹

U popisu dote Izabele – žene postolara Petra Tutovčića iz Zadra, a koju je on dodijelio svojim četirima kćerima (Katarini, Lukini, Ciprijani i Slavi), je jedna krunica od žutoga jantara, s oznakama od srebra i jednim srebrenim križem: *Vna corona di ambra zalo con segnali di arzeno et una crosetta di arzeno*.¹⁷²

Inventar Jakova Bogavčića iz 1546. g. koji smo već spominjali i koji ima pucu ukrašenu a *troncho fil*, na isti način ima i ukrašene oznake od srebra na jednoj krunici. U njegovom inventaru nalaze se tri krunice i sve tri su jantarne. Prva je od sedamnaest žutih zrna očenaša s oznakama ili razdjelnicima a *troncho fil* od srebra, a srebrn je i križ, kao i petlja (*fiocho*), također napravljena a *tronchofil*. Druga je od također žutih jantarskih zrna, ali sa šest malih puca od srebra i s križem, dok je treća samo od crnoga jantara: *Item vna filza de patenostri de ambro zalo con segnacol a tronchofil darzeno numero 17, col suo fiocho darzeno a tronchofil con la sua croseta darzeno. Item vna filzeta de paternostri ambro zalo con 6 botonsini darzenti lauorati, et con la croceta darzeno, cum 4 asoleti darzeno col manege darzeno, Item vna filzetina de perle menuti e menza onze, Item vna filza de paternostri de ambro negro*.¹⁷³ U inventaru iz 1552. g. kojem nedostaje ime vlasnika, nalazi se niska očenaša od velikih crnih jantarnih zrna: *Vna filza de paternostri de ambra negro grossi*.¹⁷⁴ Isto tako i u inventaru Ivana Donata Fabianka iz 1556. g. u crvenoj okrugloj kutiji, između ostaloga, nalazi se i jedna krunica pod nazivom

1681., Prilog poznavanju života u Zadru i Novigradu krajem 17. i početkom 18. st., *Zadarska smotra*, 1–4, Zadar, 2004., str. 316–320.

¹⁶⁸ T. BURIĆ, Krunice, str. 212, sl. 7; J. BELAJ, nav. dj., str. 270, sl. 5, str. 269, sl. 4.

¹⁶⁹ J. BELAJ, nav. dj., str. 260, sl. 1.

¹⁷⁰ DAZd, SZB, P. Bassanus, B. II, sv. 2, 31. XII. 1538.

¹⁷¹ DAZd, SZB, P. Bassanus, B. II, sv. 2, 14. I. 1538.

¹⁷² DAZD, SZB, H. De Marchetis, B. I, sv. IV.

¹⁷³ DAZd, SZB, Mazzarellus, B. IV, sv. VIII, Inventari, br. 3, 29. X. 1546.

¹⁷⁴ DAZd, SZB, Mazzarellus, B. IV, sv. VIII, inventar br. 4, 1552.

corona od crnog jantara: *Vna corona de ambra negro in una sachetta di tella bianca*.¹⁷⁵ U doti Jurčić 1560. g. kojoj nedostaje ime vlasnice, nalazi se krunica u paru sa zrnima od žutog jantara vrijednosti 4 libre: *Item dui pari de paternostri de ambro zallo ual l 4*.¹⁷⁶ Krunica od jantara nalazi se i u popisu imovine zadarskog trgovca Lazara *de Gnochis de Pontremolo* iz 1556. g., ali kao zalog. Založena je jedna haljina od crna sukna, napravljena na slavenski tj. hrvatski način, s krunicom od žutoga jantara i s više križeva od srebra. To znači da ova krunica nije bila njegovo osobno vlasništvo, nego nekoga domaćeg, hrvatskog stanovnika (*Una uestura de rassa negra alla schiauonescha con una corona d'ambro zallo con piu crosette de arzento pegno*).¹⁷⁷ I ovdje se navodi više križeva, ali nije jasno jesu li dio krunice ili su založeni zajedno s krunicom i haljinom, što je također moguće.

Zanimljiv je inventar zadarskog trgovca Matije *de Mirca* (Mirkova) iz 1535. g. u kojemu su popisane krunice u kući među nakitom ili dragocjenostima, kao i krunice u njegovoj trgovačkoj radnji koje su bile za prodaju. One u kući nazivaju se *paternostri*. To je par krunica od žutoga jantara s oznakama ili srebrnim pucama izrađenih žicom (vjerojatno filigran), s jednom velikom srebrnom pucom na kraju, sa žicom: *Vn par de paternostri de ambro zalo con segnacoli uel bottoni darzento laorati a fil cum vn botton grande in capo, pure darzento a fil*. Druga se, također od žutog jantara i s malim srebrnim oznakama, naziva *coroneta*: *Vna coroneta de ambro zalo cum signacoli d'arzento picoli*. U trgovačkoj radnji popisane su *corone* i *paternostri*. *Corone* su zapravo prave, cjelovite krunice i od staklenih su zrna koji se nazivaju *paternostri*. Stoga možemo reći da je *paternostri* ovdje naziv za zrno, a ne za krunicu: *Corone de paternostri pizzole de vero dozene 3 l. 19; Corone de paternostri zale de vero n 10 l. 95; Paternostri picoli de vero n 10. l. 96*. Krunice koje su u kući, svakako imaju veću vrijednost od onih od običnih staklenih zrna u trgovačkoj radnji, a uz to su možda po vremenu nastanka i starije pa se čuvaju među obiteljskim dragocjenostima, dok su u trgovačkoj radnji u to vrijeme moderne krunice, no svakako jeftinije i široke potrošnje.

Kod D. Spirondella nalaze se krunice pod nazivom *coronetta*, ali pod istim je nazivom popisana i kruna za glavu od ljubičaste svile (*Vna coronetta da cauo da dona de seda paonaza*), dok je pod nazivom *coronelle* također neka vrsta dijadema ili krune za glavu (*Doi coronelle da donna da cauo de fili d'oro et l'altra de cingue quarti di mezane da cauo de donna*). I ove su krunice uglavnom od jantara, različitih veličina. Jedna je od koralja, nemaju križeva niti medaljica, a spominju se samo oznake od srebra. Druga je od žutoga jantara s oznakama od srebra: *Vna coronetta d'ambro zalo, con i suoi segnali d'arzento*. Treća je mala, također od žutoga jantara, s osam oznaka od srebra: *Vn l'atra coronetta picula d'ambro zalo, con otto segnali d'arzento*. Četvrta je od crnoga jantara,

¹⁷⁵ DAZd, SZB, Š. Budinić, B. II, inventar br. 1, 9. X. 1556.; Inventar u kući *Ioanis Donati Fabianca* smještene u vrtu Sv. Krševana.

¹⁷⁶ DAZd, SZB, M. C. B. II, br. 135.

¹⁷⁷ DAZd, SZB, F. Thomasi, B. I, sv. V, 3. X. 1556.

bez oznaka, čista: *Vna coronetta d'ambro negro schietti*. Koraljna krunica ima oznake napravljene od zlatne žice: *Vna coronetta de corali con i signali fatti con fili d'oro*. Na ovim krunicama ne spominju se križevi, a vjerojatno nisu ni bili. No, kako se u ovom inventaru nalaze posebno popisani križevi koji su na vrpcama, na lancima ili samostalni, mi ih donosimo da bi se vidjelo kako su izgledali u to vrijeme. Jedan je od pozlaćena srebra na crnoj uzici: *Vna crossetta d'arzeno dorati con una cordelina negra; Doi peezzi de corallo con la cordella de fil d'oro, et con i capi d'arzeno zatim Vna crossetta, et cadenetta d'arzeno, con l' imagine di nostra Donna et crucifisso; Vna crossetta de perle menude con otto perle mezane attorno*.

T. Burić, muzejski savjetnik u MHAS-u, koji je vodio istraživanja groblja i crkve sv. Jurja na Putalju u Kaštel Sućurcu, našao je koštana kanelirana zrna za koja je utvrdio da su pripadala krunici. Ovaj nalaz, kao i još nekoliko iz splitske okolice, potakli su ga da obradi najstarije krunice s našega područja.¹⁷⁸ U tom radu iscrpno je prikazao razvoj krunica s duhovne i materijalne strane. Posebno donosi tezu da su krunice s koštanim zrnima proizvod domaćih obrtnika kruničara. Smatra da one nisu bile proizvod Venecije kao krunice sa staklenim zrnima, za koja kaže da se javljaju u grobovima od kraja 16. st., a prevladavaju posve u 18. st. Zbog gustoće nalaza ovih krunica na području oko Splita (Putalj, Kaštel Gomilica, Strožanac, te jedan trogirski nalaz, Split (Poljud) gdje su nađene i krunice od ružinog drva), pretpostavlja da se njihova radionica mogla nalaziti u Splitu. Smatra da su ove krunice bile jeftinije, dostupnije nižim društvenim slojevima te da je to razlog što ih ne nalazimo u pisanim izvorima od 14. do 16. st. jer se u inventarima i oporukama nalaze samo one od vrjednijih materijala, kao što je jantar, koralj, ili slično, dok se one običnije nisu popisivale u inventarima ili se kao takve nisu ostavljale u oporukama. Međutim, što se tiče izvora, mogu reći jer godinama iščitavam takvu građu, da se u inventarima popisuje sve, a ne samo ono što je vrijedno, pa se tu nađe i bezvrijednih predmeta, poderane, rasparane i prljave odjeće, raznih smotuljaka i ostataka krpa i konca, zatim potrganih raznih kućnih predmeta ili puknutog zemljanog posuđa itd.

Krunica nađena na Putalju sastoji se od 62 manje i 6 velikih kuglica te dvije prečke i jednog malog privjeska. Sve kuglice su tordirane, a prečke oblikovane od kugličastog srednjeg dijela na kojemu je rupica, te koničnih ravnih završetaka koji na jednom primjerku imaju još manju kuglicu; uz to ide mali završni privjesak od bizantskog novca. Zrna su od kosti, obojena bordo-crvenom bojom, koja je sačuvana na prečkama i na 10-ak kuglica. Veće kuglice su dimenzija 1,7 x 1,4 cm, a manje 1,1 x 1–1,1 cm. Jedinu paralelu ovim zrnima izvan splitskog područja nalazi u veoma sličnoj krunici u grobu iz crkve Sv. Križ u Ninu.¹⁷⁹ Krunica koju je pronašao L. Jelić potječe iz donjeg sloja groba, čiji se gornji sloj datira u 17. st. L. Jelić je ovaj nalaz pripisao nakitu, tj. ogrlici i datirao ga u rani srednji vijek, tj. starohrvatsko razdoblje.¹⁸⁰ Međutim, ovdje je

¹⁷⁸ T. BURIĆ, nav. dj., str. 230.

¹⁷⁹ T. BURIĆ, Sv. Juraj od Putalja, str. 226.

¹⁸⁰ Luka JELIĆ, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Zagreb, 1911., str. 10–12, T. XIV, sl. 22.

očito da se radi o krunici koja je istih stilskih osobina kao putaljska te se po ostalim nalazima može datirati u 16. st., a što je u skladu i s oblikom prstena iz istoga sloja groba. T. Burić je uz pomoć ostale građe u grobovima na Putalju i Strožancu dosta precizno datirao krunice nađene u tim grobovima u konac 15. i u početak 16. st, a tom razdoblju zbog sličnosti pripisuje i ninski nalaz.

Smatramo da krunice od koštanih zrna ne možemo smatrati, iz gore navedenih razloga, isključivo splitskim proizvodom. Takve nalazimo u pisanim izvorima u Zadru, kao i na njegovu području, u grobovima. Za neke točnije zaključke o podrijetlu ovih krunica trebat će čekati da se objavi građa iz kasnosrednjovjekovnih, kao i novovjekovnih grobova sa zadarskog i drugih područja.

Krunice od kosti javljaju se u Zadru u drugoj polovici 14. st., točnije 1383. g. u jednoj oporuci, a s obzirom na to što se nalaze u inventaru nakon smrti vlasnika, možemo ih datirati i ranije. To je par krunica od crne kosti pod nazivom očenaši: *Item vnum par paternostorum de osse nigre*.¹⁸¹ Međutim, krunice od kosti i drva našli smo u inventaru dobara i dužnika iz 1538. g. trgovca *ser Aloysa de Aluise*, stanovnika Zadra, porijeklom iz Bergama,¹⁸² a čija se *botega* nalazila u četvrti sv. Marije *della Piazola*. Među ostalom robom (osobito ima mnogo različitih tkanina iz Bergama, Angubia, Raba itd.) u njegovoj trgovini nalaze se i krunice zabilježene u tucetima. To su krunice od kosti i drva, i to izrezbarene, pa u njima prepoznamo one nađene na splitskom području koje T. Burić datira u kraj 15. i 16. st., a vrijeme popisa ovoga inventara ide toj dataciji u prilog. U trgovini su bile sljedeće krunice: *Item dozene numero XI di corona da garauani; Item dozene numero 5 di corone de legno in tagliadi; Item dozene numero 1 di corone de hosso intagliadiede; Item corone? numero 9 di coronette de hosso negro con li pereti indoradi. Item dozene numero 1 se corone negre comun. Item dozene numero 2 de corone da garauani; Item dozene numero 13 di coronetti pichole*. Izrezbarene krunice, ali se ne navodi od čega, spominju se i u inventaru Dražila Mihovilova iz Zadra 1382. g., kao i krunice izrađene od drva pa ih je moguće, kao i one od kosti, datirati i ranije, tj. u 14. st. Isto tako u 14. st. nalazimo i krunice od stakla i kosti. Kroz 14. st. možemo reći da su uglavnom od jantara, i to žutog, a kod zadarskih trgovaca nalazimo i one od stakla i drva, možda i kosti. I za staklene možemo reći da su starije. Međutim, krunice od kosti nalazimo i kasnije. Iako smo ograničili ovaj rad do konca 16. st., smatramo da je radi datacija i protezanja, tj. upotrebe ovih krunica vrijedno spomenuti neke. Tako se 1624. u popisu dote Helene Furlan, kćeri magistra Mateja, a koja se udaje za magistra Petra Dišmanića, bačvara, nalaze dvije krunice od kosti i to pod nazivom *corona*. Prva je od zelene kosti, izrezvana, s jednim križem, medaljom od srebra i zelenim fjokom, a vrijednost joj je osam libara, dok je druga manje vrijednosti, tri libre, od sivkaste kosti s fjokom i medaljom: *Vna corona d'osso, intagliata, con una crocetta et una medaglia d'argento, et col suo fiocho di seda uerde l 8; Vn altra corona d'osso rouana col suo*

¹⁸¹ DAZd, SZB, J. Casulis, B. I, sv. III, 30. I. 1383., *testamenti registrati*, str. 251.

¹⁸² DAZd, SZB, P. Bassanus, B. II, sv. 2, inventar br. 3, 8'.

fiocho et medaglia l 3. Zrna krunice s Putalja bila su obojana crvenom bojom, a vidimo da se taj običaj nastavio i kasnije jer su i ova obojana; jedna zelenom, a druga su sivkasta. Prema tome, krunice od kosti možemo u razdoblju od osamdesetih godina 14. st. pa do dvadesetih godina 17. st. naći u zadarskim inventarima, dotama i oporukama, s tim da ih najviše nalazimo u razdoblju početka 16. st. Ostale kasne krunice od kosti tako nalazimo u doti Helene, kćeri Matija Gondole: *Vna corona uerde d osso intagliata con una crocetta et una medaglia d argento, et col suo fiocho d seda uerde L 8; Vna altra corona d osso rouana col suo fiocho et medaglia L 3; Tre cordelette da cauo di seda numero 3*.¹⁸³

U inventaru Marije, žene pok. Petra Danijelija, a iz drugog braka Domenika Katića iz 1645. je krunica: *Doi corone, cio e Vno Rosario, et una Corona della Madona Santissima di oso*.¹⁸⁴

Ninska krunica nije jedini takav arheološki nalaz na zadarskom području. Ista je nađena 1979. g. u grobu br. 46 kod crkve sv. Jakova u Vrsima i do sada nije objavljena (sl. 11). Krunica ima 33 zrna od kosti i dva malena od staklene paste, od kojih jedno zrno ima okomite bijele niti. Koštana zrna ukrašena su ravnim okomitim kanelurama kao i zrna pronađena u Ninu i Strožancu. Na pet manjih zrna, rebra kanelura poprečno su narezana. Pored toga ima i četiri prečke u obliku konusa, kao i jedno veće zrno u obliku pupoljka slično onome s krunice iz Strožanca (sl. 12). Ovaj grob imao je najveći broj pokojnika (7) i bio je pretežno od antičkih spolija i jednog srednjovjekovnog nadvratnika na kojem je latinski natpis o gradnji crkve, sa spomenom imena crkve sv. Jakova, a koji se po dimenzijama ne uklapa u sadašnji portal iz romaničke faze crkve. Taj grob je s najbrojnijim prilozima, novcima, prstenjem, ogrlicama, krunicama, ukrasnim iglama, kukcima itd.¹⁸⁵

Kad se objave materijali iz drugih kasnosrednjovjekovnih i novovjekovnih groblja sa zadarskog područja, koja se u zadnje vrijeme istražuju s više pozornosti, moći će se nešto više reći o krunicama iz ovoga vremena. Ovi nalazi iz arhiva, kao i ova dva iz Nina i Vrsi govore nam da ova vrsta krunica nije isključivo bila splitski proizvod.

Radi usporedbe donosimo i neke kasnije krunice, gdje se vidi da ih je i dalje bilo od koralja i jantara, a ne samo od stakla, kako se misli za ovo razdoblje, a koje su bile jeftinije i time dostupnije. Godine 1699. Marija *Nassis* ima u inventaru jednu krunicu od koralja: *un rosario di coral*.¹⁸⁶ Jelena Švorinić iz Iža, stanovnica Zadra i sluškinja u kući *Nassis* 1707. g ima u inventaru krunicu od crnoga jantara s medaljom ukrašenom filigranom: *Vna corona d 'ambra nera con la sua medaglia à filigrana*.¹⁸⁷ U doti Katarine, kćeri Ivana *Campana* iz Zadra, a koja se udaje za Ivana Fabulića iz Zadra 1755. g. također je krunica pod nazivom

¹⁸³ DAZd, SZB, I. Brajčić, B. I, sv. 9, 32 b.

¹⁸⁴ DAZd, C. M. br. 137, 1645.

¹⁸⁵ Šime BATOVIĆ, Sv. Jakov, Vrsi – rimska *villa rustica* i starohrvatsko groblje, *Arheološki pregled*, 22, Beograd, 1981., str. 85–90, tab. LXII, sl. 1 i tab. LXIII, sl. 1, 2.

¹⁸⁶ DAZd, SZB; A. Itković, B. III, inventar br. 1.

¹⁸⁷ DAZd, SZB, N. Lomazzi, B. V, inventar br. 58, 24. VIII. 1707.

corona, i to od kokosa, s dvjema srebrnim medaljama: *Vna corona di coco con due medaglie di argento*.¹⁸⁸ Na kraju 18. st. u spomenutoj doti iz Paga nalazimo koraljnu krunicu pod nazivom rozarij, sa sedamnaest medalja od srebra i sedamnaest srebrnih očenaša: *Vn rosario di corallo con medagli 17 e, Paternostri 17 d'argento*, vrijednosti 150 lira, (a velike naušnice na tri kruškice su vrijednosti 240 lira, dok su druge 144 lire) kao i još jednu cijelu koraljnu, s osamnaest komadića srebra, čija je vrijednost iznosila 72 lire: *Vn altro rosario pur di corallo con pezzi d'argento 18 val 72 lire*.¹⁸⁹ Zanimljivo je da ni jedna od ovih novovjekovnih krunica nema križeve, već samo medalje, a osobito iznenađuje krunica iz Paga sa sedamnaest medalja.

Na ovdje obrađenim krunicama uglavnom se spominju zrna iste veličine, koje imaju po jedno veće zrno, pa u njima prepoznajemo stare krunice na kojima su zrna samo za Očenaše, a ne i za Zdravomarije. Kroz 14. i 15. st. nazivaju se *paternostri*, 16. st. korona *coronetta* kao i početkom 17. st. Hrvatski nazivi nisu nam poznati u to vrijeme. Jedino je u popisu zaloga u Curiiji Maior 1400. g. zabilježena jedna krunica *crunica* od bisera: *pro vna centura argentea a muliere et vna crunica perlarum pro V ducatis et expensis. (Volcus preco dicti Petri Philipo Spingarolich de Poscaglina)*.¹⁹⁰ Nismo sigurni je li to krunica jer se ostale koje se tu nalaze nazivaju *paternostri*, iako bi prema opisu mogla biti. Takve krunice nalazimo čak i kroz 16. st., na njima su rijetki križevi, a medaljice ne nalazimo, iako 1370.g. kod Mihovila Dražilova nalazimo trideset krunica sa zrnima Očenaša koje imaju i križeve (*criusi* koji se spominju vjerojatno su križevi). Međutim, kroz 16. st. javljaju se i one s velikim i malim zrnima, kao i posebnim oznakama. Uglavnom su bile izrađene od žutog i crnog jantara, koralja, bisera, srebra, kosti i drva, a od tehnika ukrašavanja spominje se filigran. One u trgovačkim radnjama bile su od kosti, drva, stakla. Kroz 17. i 18. st. u izvorima ne nalazimo samo krunice od stakla već i one od kosti, jantara i koralja, isto kao kroz kasni srednji vijek ili početak novog vijeka.

Podatci o ukrasno uporabnom nakitu koje imamo u pisanim izvorima, premda su bogati njihovi opisi, ponekad nam ne pružaju pojedinosti koje bi nam predočile njihov izgled. Međutim, ipak se mnogi mogu pratiti u arheološkom materijalu kao i umjetničkim prikazima, stoga nam pojava ovih predmeta u pisanim izvorima ujedno pomaže i bližoj dataciji arheoloških predmeta. Što se tiče srednjovjekovnog i novovjekovnog arheološkog materijala, on se može uspoređivati s podacima iz pisanih izvora, ali, kako smo vidjeli, oni se prilično razlikuju od arheološkog materijala što se tiče bogatstva tih predmeta. Međutim, imućno stanje pokojnika nije uvijek uzrok tome. Dok jedni traže da se pokopaju u najboljoj odjeći¹⁹¹ i na najbolji mogući način, često se puta upravo imućniji pokopaju na jednostavniji, tj. pokornički način.

¹⁸⁸ DAZd, B. Ferari, B. VI, inventar br. 46, 1755.

¹⁸⁹ DAZd, SPB, L. Ruić, B. II.

¹⁹⁰ DAZd, C. M, kutija I, B. sv. II/3, str. 62, 10. X. 1400.

¹⁹¹ I. ANZULović, Nazivlje odjeće, str. 121; 1643. g. Kate Brigorić iz Kali traži u oporuci: «... i da me oprave u fustan od bumbažice i najlipšu košulju i pokrivaču novu.»

Ovdje ćemo navesti neke želje oporučitelja u svezi pokopa. Tako nalazimo da upravo oni, jer su u mogućnosti, ostavljaju legat crkvama, a za uzvrat traže pokop u habitu samostana kojemu su ostavili taj legat. Pa i to ponekad može biti razlog nedostatku nakita ili drugih ukrasa na odjeći kao što su razne kopče, pojasevi, puce itd., a ne mora uvijek značiti da je pokopana osoba nižeg materijalnog statusa ili da je to vezano uz običaj ne ostavljanja takvih predmeta uz ili na pokojniku. Tako i Cvitan Katić, sudac novigradske varoši u svojoj oporuci pisanoj glagoljicom 1494. g. ostavlja dukat za popravak crkve sv. Kate u Novigradu, a za uzvrat traži da se pokopa u habitu, dok svoje dragocjenosti ostavlja unučicama.¹⁹² Ovdje se dragocjenosti ili nakit nazivaju biser (*Pušćam Pavlovu divičicam biser*), a u prijevodu oporuke na talijanski stoji *tesor*.¹⁹³ Kao primjer donosimo dva načina pokapanja poznatih plemića koji su živjeli u Zadru i istaknuli se u borbama s Turcima, ali nisu na isti način pokopani. Jedan od njih je Bernardin Pritičević, ninski plemić koji živi u Zadru, a iz njegova inventara doznajemo da je pokopan u oklopu pršnjaku, zajedno s kopljem, u crkvi sv. Dominika (*Dui corsaletti de fero... delli qual vno fu posto a san Domenico, doue fu sepolito con vna lanza sopradetto viro*).¹⁹⁴ Kad se bude istraživao pod u crkvi sv. Dominika, trebat će tomu svratiti pozornost. Stoljeće kasnije drugi plemić i ratnik iz obitelji Posedarski (od roda Gusića), koji također živi u Zadru, a to je kapetan Šime Posedarski, sin kapetana Frane Posedarskog u svojoj oporuci iz 1645. g. traži da se njegovo tijelo obuče u habit kapucina i da bez ikakvih počasti (*senza pompa alcuna*), a što je vjerojatno bilo uobičajeno za značajne osobe, bude sproveden po danu ili po noći, što mu očito nije važno, i da ga nose na *kataletima* – običnim nosilima kako se nosila sirotinja, samo s dvjema svijećama, bez ikakva zvuka zvona, ali sa šest ili osam svećenika. Traži da bude pokopan u Sv. Katarinu, u grob svojih ujaka od kuće Ventura.¹⁹⁵ Različite su i želje o izgledu groba. Dok jedni traže da ih se pokopa u grobnice bratovština,¹⁹⁶ iako su po imetku dobrostojeći, drugi traže da se izgradi grob. Tako brijač Petar, građanin Zadra, sin pok. Marka iz Tuklječana traži 1410. g. da ga pokopaju pokraj crkve sv. Petra Starog u Zadru, u grob u *kapsi*, a preko groba da se stavi ploča na kojoj će biti urezano njegovo ime i grb, a to su škare i britva.¹⁹⁷ Ninski kanonik i vikar Nikola Ratković u svojoj oporuci traži da bude pokopan u crkvi sv. Anselma, ispred oltara Tijela Kristova i određuje da se od njegovih dobara preuredi grob u koji se namjerava pokopati te da se napravi dostojna ploča (*lapis seu plancamm honestam*) i stavi na grob.¹⁹⁸

¹⁹² *Miscellanea*, II–IV, 1950.–52., str. 50–51.

¹⁹³ DAZd, M.C., B. II, sv. III.

¹⁹⁴ DAZd, Spisi samostana Sv. Dominika, kutija 5.

¹⁹⁵ DAZd, Obiteljski arhiv Benja – Posedarski, kutija 6.

¹⁹⁶ I. ANZULOVIĆ, Udaja Uršule Vlatković, str. 338; Luka Vlatković zadarski kanonik traži da se pokopa u grob bratovštine Gospe od milosrđa.

¹⁹⁷ DAZd, SZB, A. de Rivignano, B. V, sv. II, oporuka br. 77, 04. 5. 1410.

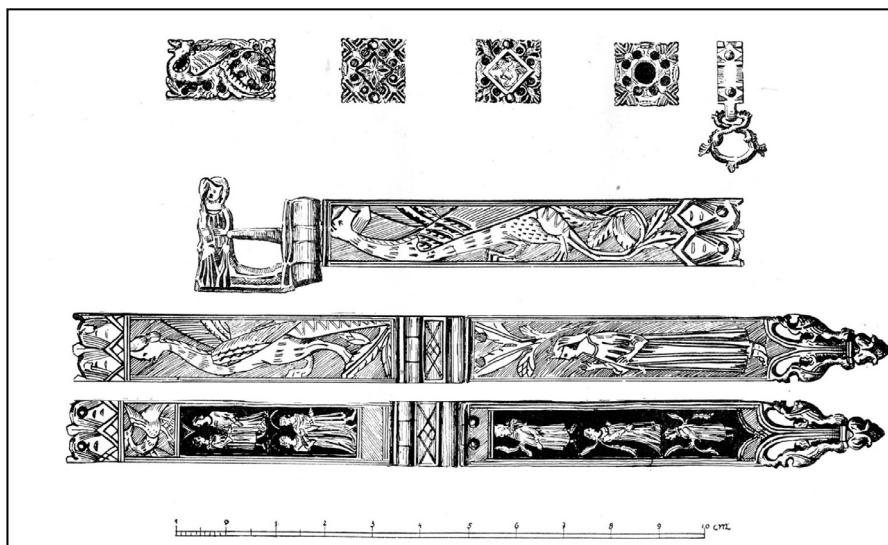
¹⁹⁸ DAZd, Š. Budinić, B. II, br. 182, 12. II. 1569.

U ovom, kao i u prethodnom radu o nakitu, na osnovi popisa imovine (inventara), oporuka i popisa dota, donose se podatci o ukrasno uporabnim predmetima, a koji su u prvom redu vezani uz odjeću i nošenje takvih predmeta. To su: pojasevi, razne kopče, puce, medalje, krunice, razni ukrasi na pojedinim dijelovima odjeće, kao što su vrpce od srebra, zlata ili bisera, ukrašene prsnice, oglavlja, rukavi, rukavice, kapice, ogrlice itd. Ti predmeti izrađeni su uglavnom od srebra, pozlaćenog srebra, rjeđe od zlata. Ukrasi na njima napravljeni su od stakla, kosti, jantara, koralja. Kao i na nakitu i ovdje su mnogo zastupljeni biseri koje osobito nalazimo kao ukras na samoj odjeći. Od tehnika ukrašavanja zastupljen je filigran i emajl.

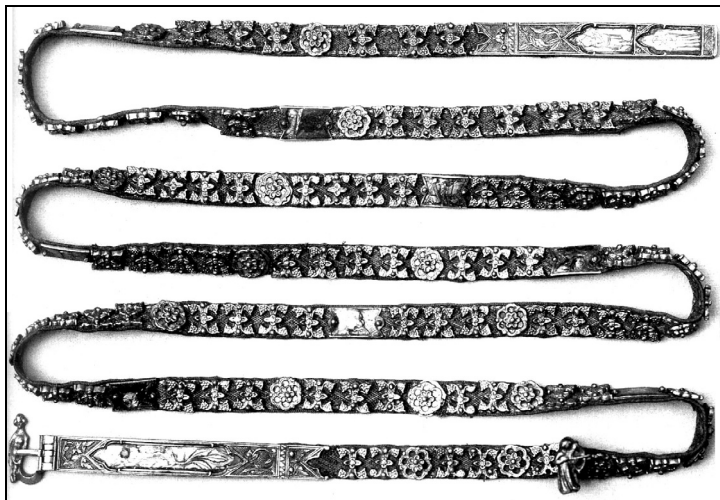
Građa koju smo iznijeli, vrlo je česta i pruža široke mogućnosti praćenja razvoja navedenih oblika kulture što su dosad bili neznatno proučavani i nedovoljno poznati na zadarskom području. Ovo je, donekle, početak takvih širih i složenijih istraživanja, koja svakako treba nastaviti.

Sl. 1. Pojas s arhitektonskim elementima. Kralj Kazimir III. Pjastović, Katedrala u Krakovu, oko 1370.

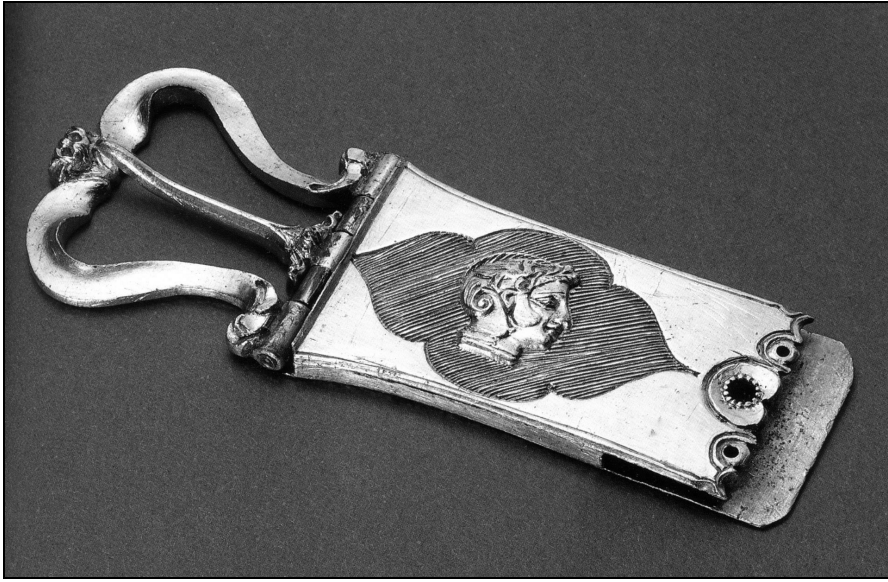
Sl. 2. Dijelovi pojasa od metala (srebro). Lokalitet Sveti Spas na izvoru Cetine.

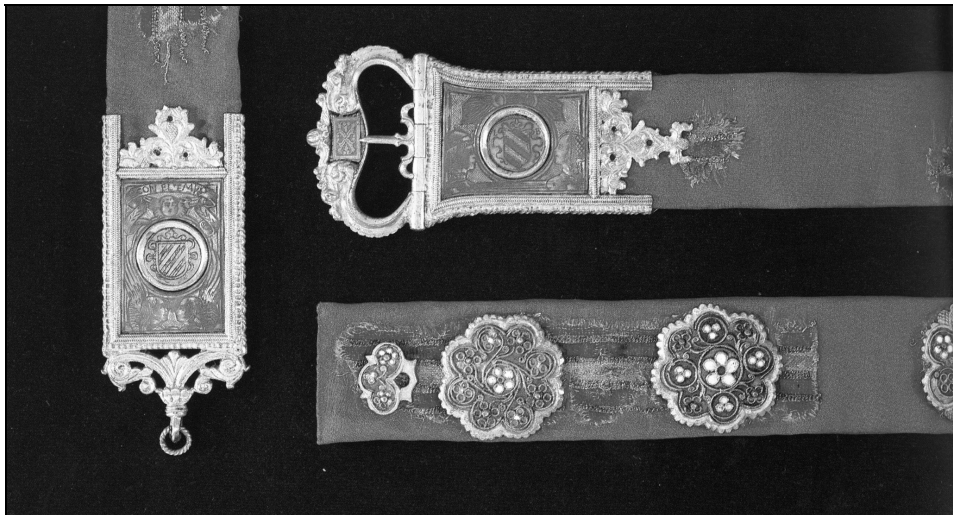
Sl. 3. Srebrni pojas s vunenom osnovom iz Venecije, oko 1350.–1370. g.

Sl. 4. Dijelovi pojasa od metala (srebro) pronađeni na otoku Eubeji u Grčkoj. Mletački rad, 15. st.

Sl. 5. Srebrna kopča pronađena na otoku Eubeji u Grčkoj, 15. st., mletački rad.

Sl. 6. Pojas s otoka Eubeje, 15. st., mletački rad.

Sl. 7. Dugački pojas u obliku lanca. Detalj tapiserije «Carcel de amor», rano 16. st. Muzej za umjetnost i obrt Zagreb (foto: N. Gatin).

Sl. 8. Dugački pojas od dragog kamenja s novčanikom u obliku kese na kraju, oko 1535. godine.

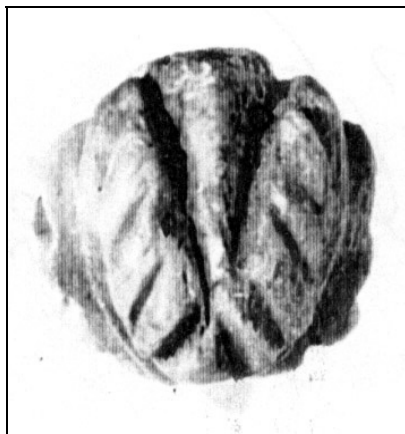
Sl. 9. D. Velazquez, Princ Felipe Prospero, 1659. Na slici se uočava detalj amajlija u obliku zvončića, zuba, koralja i ogledalca.

Sl. 10. Jacopo Pontormo (1494.–1556.), Portret jedne dame. Na slici se uočava detalj krunice koja na dnu ima pompon.

Sl. 11. Dijelovi krunice od kosti i staklene paste.
Vrsi, Sv. Jakov, grob. 46 (foto, F. Nedved).

Sl. 12. Zrno krunice rađeno od kosti u obliku pupoljka,
Vrsi, Sv. Jakov, grob 46 (foto, F. Nedved).

Ivana ANZULOVIĆ: DECORATIVE OBJECTS IN USE IN THE ZADAR AREA IN
HISTORICAL SOURCES FROM THE END OF THE 13th
TO THE END OF THE 16th CENTURY

Summary

This work is the continuation of the article *Jewelry in the Zadar Area in the Historical Sources from the 13th to the End of the 16th Century* which was published in the journal *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (48, 2006.). On the basis of the inventory of property, wills and the inventory of dowries, it sets forth data about decorative objects which were in use and which primarily relate to clothing and the wearing of such objects. These objects are the following: belts, various buckles, buttons, medals, strings of beads, different decorations on particular parts of clothing, such as ribbons made of silver, gold or pearls, breastworks, headwear, sleeves, necklaces, etc.. These objects were made generally out of silver, gilt silver, in rarer cases out of gold. Decorations on these pieces were made out of glass, bones, amber, corals. As is the case with jewelry, pearls were used which are particularly to be found as decorations on clothing itself. As far as techniques of decoration are concerned filigree and enamel are in evidence. Some of these objects are to be found in accessible and published archeological material so that this article is, amongst other things, a contribution to a more precise dating of these objects.

Key words: Zadar, sources, decorative objects.

